

HET EFFECT VAN STEMADVIESAPPLICATIES OP DE IMPLICIETE EN EXPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE

Afstudeerscriptie Communication Studies

Robbert-Jan Sanders

HET EFFECT VAN STEMADVIESAPPLICATIES OP DE IMPLICIETE EN EXPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE

Afstudeerscriptie Communication Studies

Faculteit Gedragwetenschappen

Universiteit Twente, Enschede

Datum: 20-03-2013

Afstudeercommissie:

1^e begeleider: Mevr. Dr. T.M. van der Geest

2^e begeleider: Mevr. Dr. S. Ben Allouch

VOORWOORD

In 2011 ben ik begonnen met het bedenken van een onderwerp voor mijn afstudeerscriptie. Politiek heeft mij altijd bezig gehouden en ik heb verschillende verkiezingscampagnes van dichtbij meegemaakt. Ik merkte dat het opstellen van de Stemwijzer en het Kieskompas voor de verschillende politieke partijen als erg belangrijk werd ervaren. Dit werd aangescherpt door de nieuwsmedia die daar gretig op in speelde waarbij de stemadviesapplicaties (saa's) als belangrijk adviesinstrument werden gepresenteerd. Nadat de saa's gepresenteerd werden in de media en vrij te gebruiken waren door het publiek werd al snel duidelijk dat het advies niet altijd overeen kwam met de voorkeur van zelfs de meest doorgewinterde politici. Omdat de saa's als dusdanig belangrijk werden gepresenteerd heeft dit de vraag bij mij opgeroepen hoe belangrijk de saa's waren voor de stemkeuze van het electoraat.

Ik ga graag in discussie met iedereen over verschillende onderwerpen. Niet geheel bij toeval verzeilde ik daarom ook in een discussie met jehova getuigen. Hierbij realiseerde ik mij dat de meeste mensen al vaak een vooringenomen attitude hebben ten opzichte van onder andere religie, ideologie en politieke voorkeur. Mensen met een bestaande voorkeur zoeken en onthouden argumenten die deze voorkeur bevestigen. Daarentegen worden argumenten ontkracht of genegeerd wanneer hun voorkeur wordt tegengesproken. Dit zou betekenen dat de saa's niet zo'n grote invloed hebben op het electoraat als werd gedacht, maar dat het advies wordt over genomen wanneer dit een bestaande politieke voorkeur bevestigt en genegeerd wanneer een andere partij wordt geadviseerd. Dit heeft mij doen besluiten om dit het onderwerp van mijn afstudeerscriptie te maken.

Mijn dank gaat uit naar iedereen die heeft geholpen bij het tot stand komen van deze scriptie. Daarbij wil ik in het bijzonder mijn begeleiders Thea van der Geest en Guido Ongena en mijn medestudenten uit de afstudeerkring bedanken, tijdens het uitvoeren van het onderzoek. Ook wil ik de Openbare Bibliotheek Enschede (personeel) bedanken voor de ondersteuning en toegang tot onderzoeksruijnte en materiaal. Tot slot wil ik mijn zus Mariëtte Sanders bedanken voor het meedenken en haar onvoorwaardelijke steun.

Robbert-Jan Sanders

SUMMARY (ENGELSE VERSIE)

During the Dutch elections voting aid applications (vaa's), like *Kieskompas* and *Stemwijzer*, are being used by millions of people. There is a scientific discussion about the impact of the vaa's on the voters final choice and their potential impact on the election results. The discussion focusses on the limitations of the methodology used in research of the effects /impact on voting behavior. The explicit political attitude and (self-reported) attitude changes caused by vaa's have been examined in a direct (explicit) fashion in previous studies. The critique concerning these methods is that they are not sufficient to measure subtle attitude changes.

Therefore in this current research other methods are being used to measure attitude changes. In order to do this a distinction has been made between the implicit and explicit political attitude. This leads to the following research question:

What is the impact of the voting aid applications on the implicit and explicit political attitude?

To measure the impact of the vaa's on the explicit attitude, the motivation of the users to follow the recommendation has been studied. From the perspective of the *elaboration likelihood model*, the motivation to cognitively absorb information is crucial for strong attitude changes.

The implicit attitude is measured by the Implicit Association Test (IAT). The implicit attitude is the automated attitude-object evaluation and is a subconscious mental process. Because the automated attitude-object evaluation is subconscious, it is harder for the respondent (or the researcher) to influence this process. As shown in a study by Greenwald (1998), by using this test even socially unacceptable preferences can be show. However this test is not designed to measure attitude changes and was adapted to do so in this study. The IAT was used in a pre- post-test research design to compare the initial implicit attitude with the implicit attitude after using a vaa. In this study 84 people participated.

The results of the study show that the influence on the implicit and explicit political attitude is limited. Most of the respondents were not motivated to follow the recommendation

of the vaa's. The self-reported likelihood of following the recommendation when a different party than the existing preference was suggested was very low.

There was however, a clear distinction between respondents with a clear political preference and the undecided voters. The undecided voters are significantly more motivated to follow the recommendation of the programs. For a small group of undecided voters the recommendation from the vaa's was the most important factor to base their vote on. This means that on an individual level the vaa's can influence a voters decision. The question remains

A few limitations have been found using the IAT as a reliable measure for implicit attitude change. Because of the limitation only a considerable impact on the implicit political attitude by the vaa's could be measured. However the results of the IAT confirm the findings of the explicit measurements.

Tijdens de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen worden stemadviesapplicaties (saa's), zoals het Kieskompas en de Stemwijzer, door miljoenen mensen gebruikt. Er is een wetenschappelijke discussie gaande over de mate van invloed die de saa's kunnen hebben op de stemkeuze van de mensen en de uitslag van de verkiezingen. De discussie gaat met name over de beperkingen in meetmethoden die in het onderzoek naar de invloed op stemgedrag worden gehanteerd. In eerder onderzoek wordt op een directe (expliciete) manier gevraagd naar de expliciete politieke attitude en (zelf-gerapporteerde) invloed die de saa's hierop hebben. De kritiek op deze methode is dat deze niet toereikend genoeg zijn om subtiele attitudeveranderingen te meten.

In dit onderzoek is daarom een andere methode gebruikt om de mogelijke attitudeveranderingen te meten. Hiervoor is een onderscheid gemaakt tussen de impliciete en expliciete politiek attitude. De centrale vraag in dit onderzoek is:

Wat is de invloed van de stemadviesapplicaties op de impliciete en de expliciete politieke attitude?

Om de invloed van de saa's op de expliciete attitude te onderzoeken is bestudeerd of de gebruikers gemotiveerd zijn het advies van saa's op te volgen. Vanuit het perspectief van het *elaboration likelihood model* is de motivatie om informatie mentaal te verwerken belangrijk om een sterke attitudeverandering tot stand te brengen.

De impliciete attitude is gemeten met de Impliciete Associatie Test (IAT). De impliciete attitude is de automatische attitude-object evaluatie en is een onbewust mentaal proces. Het is moeilijker voor zowel de respondent als de onderzoeker de impliciete attitude bewust te beïnvloeden, gezien de automatische attitude-object evaluatie een onbewust proces is. Hierdoor kunnen ook sociaal ongewenste voorkeuren worden onderzocht met behulp van deze test, zoals onderzoek van Greenwald (1998) laat zien. Deze test is echter niet ontworpen om attitudeverandering te meten en is daarom aangepast voor dit onderzoek. Hiervoor is een pre- post-test onderzoeksdesign gebruikt om de initiële impliciete attitude te vergelijken met de impliciete attitude na het maken van een saa. Het onderzoek is vervolgens uitgevoerd bij 84 respondenten.

Uit de resultaten blijkt dat de invloed van de saa's op de respondenten over het algemeen beperkt is. De meeste respondenten waren niet gemotiveerd het advies van de saa's op te volgen. De zelf-gerapporteerde waarschijnlijkheid dat het advies wordt opgevolgd wanneer er een andere politieke partij wordt geadviseerd dan de bestaande politieke voorkeur van de respondent was dan ook laag.

Er is een duidelijk verschil geconstateerd tussen vaste en zwevende kiezers. De zwevende kiezers zijn significant meer gemotiveerd het advies van de programma's op te volgen. Voor een beperkte groep zwevende kiezers is het advies van de saa's de belangrijkste motivatie voor hun stemkeuze. Dit betekent dat de saa's op individueel niveau wel invloed kunnen hebben op de stemkeuze.

Er zijn een aantal beperkingen ontdekt van het gebruiken van de IAT om impliciete politieke attitudeveranderingen te meten. Door deze beperkingen kon alleen een grote invloed van de saa's op de impliciete politieke attitude worden uitgesloten. De resultaten van de IAT bevestigen wel de bevindingen uit eerder onderzoek naar de invloed op de expliciete politieke attitude.

INHOUDSOPGAVE

1. INTRODUCTIE	10
1.1 Aanleiding	10
1.1.1 Eerder onderzoek	10
1.2 Probleemstelling	12
1.2.1 Onderzoeksvraag en deelvragen	13
1.2.2 Opbouw onderzoeksrapport	14
2. THEORETISCH KADER	15
2.1 Kiestheorieën	15
2.1.1 Sociaalstructurele kiestheorieën	15
2.1.2 Rationele en strategische kiestheorieën	16
2.1.3 Sociaalpsychologische kiestheorieën	17
2.2 Attitude	18
2.2.1 Attitude als objectevaluatie	18
2.2.2 Versterken, veranderen en ontwikkelen van attitude	20
2.3 Het meten van de politieke attitude	22
2.3.1 de impliciete associatie test	22
2.3.2 Het opstellen van de impliciete associatie test	24
3. METHODE	26
3.1 onderzoeksopzet	26
3.2 Onderzoeksinstrument	28
3.2.1 Achtergronden respondenten	28
3.2.2 Invloed van de saa op de expliciete politieke attitude	30
3.2.3 Invloed van de saa op de impliciete politieke attitude	31
3.3 Respondenten	33
3.4 Procedure	33
3.5 Analyse	35
3.5.2 Analyse invloed saa's op stemkeuze	36
3.5.3 Analyse validiteit en betrouwbaarheid IAT	37
3.5.2 Analyse IAT-scores	37
4. RESULTATEN: RESPONDENTEN EN HUN EXPLICIETE ATTITUDE	39
4.1 Verschillen tussen de controle- en experimentele groep in expliciete politieke attitude	39
4.2 Verschillen en overeenkomsten tussen vaste en zwevende kiezers in expliciete politieke attitude	44
4.3 Resultaten invloed saa's op de expliciete attitude	49
4.3.1 (1) Motivatie's voor een stemkeuze	49
4.3.2 (2) Gebruik van de stemadviesapplicatie(s)	53
4.3.3 (3) Waarde advies saa voor de respondenten	57
4.4 Conclusie/ discussie: vergelijkbaarheid controle- en experimentele groep bij het afnemen van een IAT	61
5. RESULTATEN: IMPLICIETE ASSOCIATIE TEST EN IMPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE	62
5.1 Validiteit en betrouwbaarheid IAT	62
5.1.1 Validiteit	62
5.1.2 Betrouwbaarheid	65
5.2 (1) Vergelijking tussen de pre-test controle- en experimentele groep	67
5.3 (2&3) Vergelijking pre- en post-test controle- experimentele groep	68
5.3 (4) Vergelijking tussen de post-test controle- en experimentele groep	69
6. CONCLUSIE EN DISCUSSIE	71
6.1 Conclusie Invloed van de saa's op de expliciete politieke attitude	71
6.2 Conclusie Invloed van het Kieskompas op de impliciete politieke attitude	72
6.3 Discussie	73
6.3.1 Beperkingen van het onderzoek	74

6.3.2 Aanbevelingen voor verder onderzoek	76
LITERATUURLIJST	78
BIJLAGEN.....	81
<i>Bijlage 1. Vragenlijst</i>	81
<i>Bijlage 2. Procedure</i>	88
<i>Bijlage 3. Statistieken vragenlijst</i>	92
<i>Bijlage 4. Statistieken motivatie; gebruik saa's; invloed saa's op stemgedrag</i>	94
<i>Bijlage 5. Statistieken IAT scores</i>	96

1. INTRODUCTIE

1.1 AANLEIDING

Gedurende verkiezingstijd wordt het internet steeds vaker gebruikt om informatie te verkrijgen over volksvertegenwoordigers en partijstandpunten (Bennett, 2008). Mensen kunnen bijvoorbeeld meer te weten komen over politieke partijen en hun standpunten door gebruik te maken van stemadviesapplicaties (saa's) zoals de Stemwijzer en het Kieskompas. De Stemwijzer en het Kieskompas geven gebruikers een stemadvies op basis van de politieke standpunten die de gebruikers hebben aangegeven als antwoord op verschillende vragen of stellingen (<http://www.kieskompas.nl>; <http://www.stemwijzer.nl>). De standpunten van de gebruikers worden vergeleken met die van de politieke partijen om te bepalen met welke partij deze het meest overeenkomstig zijn. Op basis van deze vergelijking wordt een stemadvies gegeven.

Het toenemende gebruik van saa's is een interessante ontwikkeling voor de politiek. Steeds minder burgers zijn loyaal aan een bepaalde politieke partij of stroming en stemmen niet meer uit traditie op een bepaalde partij (Dekker, 2002; Verhoeven, 2004). De burgers motiveren hun stemkeuze anders dan voorheen. Een van de mogelijkheden om advies te krijgen voor een stemkeuze zijn de saa's. In 2006 was het aantal gebruikers van de Stemwijzer meer dan 4,7 miljoen (Ramonaitė, 2009). Op de laatste dag voor de statenverkiezingen in 2011 werden 250.000 adviezen verstrekt. Ook was *stemwijzer* één van de meeste gebruikte zoektermen in Google 2012¹. Dit betekent dat de programma's in potentie een grote impact hebben op de verkiezingsuitslag. De saa's zijn daarom een maatschappelijk relevant onderzoeksobject.

1.1.1 EERDER ONDERZOEK

In eerder onderzoek naar de saa's kan een onderscheid gemaakt worden tussen een drietal onderwerpen. Vanwege de grote potentiële impact op de verkiezingsuitslag hebben de onderzoeken zich gericht op de accuraatheid van het advies. Dat wil zeggen of de saa's wel een goed advies geven. Zo hebben Kleinnijenhuis en Krouwel (2007) dat gedaan door te kijken naar de verschillen en overeenkomsten in advies gegeven door de Stemwijzer en het

¹ <http://www.google.com/zeitgeist/2012/#netherlands>

Kieskompas. In dat onderzoek werd vastgesteld dat slechts 43% van de participanten overeenkomstig advies kregen van het Kieskompas en de Stemwijzer.

Ten tweede zijn er ook onderzoeken die zich hebben gericht op de rol die politieke partijen spelen bij de formulering van de stellingen van de saa's. In het onderzoek van Buijs (2010) wordt in dit kader beschreven hoe de stellingen worden opgesteld in samenwerking met de makers van de Stemwijzer en de politieke partijen. Ramonaité (2009) concludeert in zijn onderzoek dat politieke partijen die niet zijn gebaseerd op een ideologie hierbij een voordeel hebben. Zij zijn namelijk flexibeler bij het innemen van politieke standpunten. Deze politieke partijen kunnen makkelijker stellingen aandragen en posities innemen die populair zijn onder de bevolking. Hierdoor kunnen de saa's mogelijk leiden tot populisme (Kleinnijenhuis, Scholten, Atteveldt, Hoof, Krouwel & Oegema, 2007; Walgrave, Nuytemans, & Pepermans, 2008a).

Bij het Kieskompas is deze discussie niet aan de orde. De makers van het Kieskompas hebben er voor gekozen het adviesprogramma niet in samenwerking met politieke partijen te maken (Buijs, 2010). De standpunten van de politieke partijen worden daarentegen afgeleid uit verkiezingsprogramma's en uitspraken van prominente politici in de media.

Tot slot zijn er onderzoeken die zich richten op de vraag of de saa's de uitkomst van de verkiezingen beïnvloeden. Hetzij door invloed uit te oefenen op de keuze van de kiezer, hetzij door de opkomst tijdens de verkiezingen te bevorderen. Een veel geciteerd onderzoek dat een invloed op stemkeuze door saa's bevestigt is dat van Boogers (2006). In zijn onderzoek werd aan de deelnemers, na het invullen van de Stemwijzer, gevraagd mee te werken aan een online enquête. In totaal hadden 2836 respondenten de online enquête volledig ingevuld. Het belangrijkste resultaat was dat 31% van de respondenten aangaf dat het advies van de Stemwijzer hun partijvoorkeur had bepaald. Bovendien bleek dat 15% van de respondenten aangaf dat ze op basis van het advies op een andere partij zouden gaan stemmen dan ze eerder van plan waren. Het hier gepresenteerde onderzoek richt zich ook op de mogelijke beïnvloeding van stemkeuze door de saa's op de kiezer.

Het effect op de stemkeuze lijkt echter niet zo groot als in het onderzoek van Boogers (2006) wordt gesuggereerd. Walgrave, Aelst en Nuytemans (2008b) concluderen, na gesprekken met focusgroepen in een online forum, dat als er een effect is op de stemkeuze, dit klein is en geen gevolgen heeft voor de verkiezingsuitslag. Uit het onderzoek van Walgrave et al., (2008b) blijkt namelijk dat de meeste gebruikers van de saa's in België de programma's niet gebruikten om hun mening te veranderen, maar om te testen of het advies bij hun

bestaande politieke voorkeur past. Er is een kleine groep mensen die zich wel laat leiden door het advies, maar gezien alle partijen door de adviezen winnen en verliezen blijft het effect gering. Het totale effect zou daarom zo klein zijn dat het over de gehele verkiezingen genomen te verwaarlozen is (Walgrave et al., 2008b).

De ideeën over de wijze waarop saa's een mogelijke invloed uitoefenen op stemkeuze variëren. Rosema en Ruusuvirta (2009) stellen dat de saa's een versterkend effect kunnen hebben op een keuze vanwege de bevestiging van een reeds bestaande politieke voorkeur. Ook concludeert Rosema in een artikel in de Volkskrant (2009) dat juist de twijfelende, met andere woorden zwevende kiezers, het meest geneigd zullen zijn het advies van de saa's opvolgen. Zwevende kiezers in deze zijn kiezers die geen vaste politieke voorkeur hebben ten opzichte van één politieke partij. Volgens Walgrave et al., (2008b) wordt echter niet zozeer de partijvoorkeur veranderd, maar zorgen de saa's er wel voor dat men zich beter kan identificeren met de partijen doordat men meer informatie heeft verkregen.

1.2 PROBLEEMSTELLING

Volgens Walgrave, Aelst en Nuytemans (2008b) kan het verschil met het onderzoek van Boogers verklaard kan worden door de verschillende methodes die zijn gehanteerd. Er zijn een aantal beperkingen van eerder onderzoek naar de invloed van de saa's op stemgedrag. Zo uiten Ruusuvirta en Rosema (2009) in hun eigen onderzoek kritiek op de methodes van onderzoek naar het effect van de saa's op stemgedrag. Een belangrijke beperking volgens Walgrave et al., (2008b) van eerder onderzoek is dat er expliciet wordt gevraagd naar de invloed van de Stemwijzer op toekomstig stemgedrag. Bij onderzoek naar de politieke voorkeur wordt, net als door Boogers (2006), veelal gebruik gemaakt van expliciet attitude onderzoek waarbij wordt gevraagd naar de uitgesproken politieke voorkeur (expliciete politieke attitude) van de respondenten en invloed van de saa's op stemgedrag. Het nadeel van dergelijk onderzoek is dat er sociaal wenselijke antwoorden gegeven kunnen worden. Daar komt bij dat de gerapporteerde invloed niet overeen hoeft te komen met de daadwekelijke veranderingen in stemkeuze (Walgrave et al., 2008b). Ook zijn er respondenten die geen expliciete politieke voorkeur hebben, zoals zwevende kiezers. Dit betekent dat de gebruikte meetmethodes niet toereikend zijn om veranderingen in politieke attitude te meten.

Om zwevende kiezers mee te kunnen nemen in de voorspelling van de verkiezingsuitslagen en tevens sociaal wenselijke antwoorden te vermijden, hebben Arcuri, Castelli, Galdi, Zogmaister en Amdori (2008) onderzoek gedaan naar de impliciete politieke

attitude. In tegenstelling tot de expliciete attitude wordt de impliciete attitude automatisch bij de persoon opgeroepen, zonder bewuste overwegingen.

Arcuri et al., (2008) hebben de impliciete politieke attitude gemeten met de impliciete associatie test (IAT). In hun onderzoek is deze test gebruikt om te meten of de respondenten makkelijker positieve of negatieve associaties maken met verschillende politieke partijen en politici. De resultaten van de IAT zijn vervolgens vergeleken met de stemkeuze tijdens de verkiezingen. Uit dit onderzoek komt naar voren dat de impliciete attitude een goede voorspeller is voor toekomstig stemgedrag, ook bij zwevende kiezers. Volgens Arcuri et al., (2008) betekent dit dat de beoordeling van politieke partijen grotendeels onbewust plaatsvindt en dat er (nagenoeg) geen bewuste ofwel rationele cognitieve processen plaatsvinden bij de stemkeuze.

1.2.1 ONDERZOEKSVRAAG EN DEELVRAGEN

Eerder gebruikte methoden naar de invloed van saa's op stemgedrag hebben beperkingen. De mogelijke oplossing voor deze beperkingen zou het onderzoeken van de invloed van de saa's op zowel de impliciete als expliciete politieke attitude kunnen zijn. Om de impliciete politieke attitude te meten kan gebruik worden gemaakt van de IAT. Gezien de constatering van Rosema (2009) dat zwevende kiezers mogelijk meer beïnvloed worden door de saa's dan vaste kiezers zal in dit onderzoek hier ook nader naar gekeken worden. Het huidige onderzoek richt zich op de volgende twee hoofdvragen:

- 1) *Wat is de invloed van stemadviesapplicaties op de expliciete politieke attitude van de respondenten?*
- 2) *Wat is de invloed van stemadviesapplicaties op de impliciete politieke attitude van de respondenten?*

Daarbij worden de volgende deelvragen onderzocht:

- I. *Hoe bepalen burgers volgens de bestaande kiestheorieën hun stemkeuze en welke rol spelen de saa's daarin?*
- II. *Wat is volgens de literatuur de impliciete en expliciete politieke attitude en kan deze beïnvloed worden door de saa's?*
- III. *Wat is volgens de literatuur de werking van de impliciete associatie test?*
- IV. *Hebben de saa's meer invloed op zwevende kiezers dan vaste kiezers?*

1.2.2 OPBOUW ONDERZOEKSRAPPORT

In hoofdstuk twee wordt het theoretisch kader behandeld. Bestaande kiestheorieën uit de politicologie zullen worden besproken. Daarin wordt uitgelegd hoe vanuit verschillende perspectieven burgers hun stemkeuze bepalen en hoe de saa's hier een rol in kunnen spelen. Een belangrijk begrip in dit onderzoek is attitude. In het theoretisch kader wordt dit begrip daarom besproken en wordt bestudeerd hoe de saa's de impliciete en expliciete attitude kunnen veranderen, versterken of ontwikkelen. Naar dit proces is gekeken met behulp van het *elaboration likelihood model* van Petty en Cacioppo (1986). In het laatste deel van het theoretisch kader wordt de werking van de IAT uitgelegd en besproken hoe de impliciete politieke attitude gemeten kan worden voor het huidige onderzoek.

In hoofdstuk drie worden de methoden besproken die zijn gebruikt om de invloed van de saa's op de impliciete en expliciete attitude te meten. Hoofdstuk vier en vijf behandelen de resultaten met betrekking tot de invloed van de saa's op de impliciete en expliciete attitude. Tot slot wordt in hoofdstuk zes de conclusie en discussie van dit onderzoek besproken.

2. THEORETISCH KADER

De factoren die van invloed zijn op de stemkeuze bepalen de attitude ten opzichte van de verschillende politieke partijen en politici. In paragraaf 2.1 van dit hoofdstuk wordt besproken welke factoren dit zijn, aan de hand van kiestheorieën afkomstig uit de politicologie. In paragraaf 2.2 wordt bestudeerd wat attitude is en hoe deze veranderd, versterkt of ontwikkeld kan worden. In deze twee paragrafen is de koppeling gemaakt met de manier waarop het advies van een saa in dit proces een rol kan spelen.

Het instrument dat gebruikt wordt voor het meten van de impliciete attitude is de IAT. Zoals reeds is besproken kan de impliciete attitude met dit instrument gemeten worden. In de laatste paragraaf (2.3) is bestudeerd hoe de IAT de impliciete attitude meet. Daarbij is gekeken hoe de resultaten van deze test geoptimaliseerd kunnen worden voor het meten van verandering in de impliciete attitude.

2.1 KIESTHEORIEËN

Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen drie verschillende categorieën kiestheorieën (Buijs, 2010). De eerste categorie verklaart stemgedrag aan de hand van sociologische en demografische kenmerken. Deze vallen onder de sociaalstructurele kiestheorieën. Vanuit dit perspectief wordt stemgedrag verklaard aan de hand van culturele en demografische kenmerken van een individu en de sociale groep waartoe deze behoort. De tweede categorie verklaart stemgedrag aan de hand van individuele belangen en ziet stemgedrag als een rationele keuze (Buijs, 2010; Boogers, Ostaaïjen, & Slagter, 2010). Deze keuzes worden gemaakt op basis van het profijt, dat de kiezer met zijn stem denkt te behalen. De derde categorie verklaart stemgedrag aan de hand van sociaalpsychologische factoren. De stemkeuze wordt, in deze categorie, verklaard aan de hand van ervaringen en kennis die het individu heeft met betrekking tot de politiek.

2.1.1 SOCIAALSTRUCTURELE KIESTHEORIEËN

Het stemgedrag wordt in de sociaalstructurele theorieën verklaard vanuit sociologische en demografische kenmerken. Het stemmen wordt binnen de sociaalstructurele kiestheorieën gezien als een uitdrukking van loyaliteit ten opzichte van de sociaal culturele groep waartoe mensen behoren (Boogers et al., 2010). Wanneer de betrokkenheid van een individu bij een bepaalde groep groter wordt, is te zien dat men zich meer begint te conformeren aan de

heersende waarden en normen binnen deze groep (Buijs, 2010). Dit betekent dat mensen die tot dezelfde sociale groep behoren elkaar bewust en onbewust aansporen tot gedrag en specifieke culturele uitingen waarmee men zich identificeert met de heersende groeps Cultuur. Zo ook met het stemmen op een politieke partij. Dit proces speelde voornamelijk tijdens de verzuiling van Nederland een belangrijke rol. De sociaal culturele achtergronden van de zuil waartoe men behoorde, was een belangrijke factor in de uiteindelijke stemkeuze van de burgers (Buijs, 2010; Dekker, 2002; Verhoeven, 2004). Tegenwoordig zijn mensen minder verbonden aan een politieke partij, dit wordt voornamelijk toegeschreven aan de individualisering van de samenleving (Thomassen, Aarts, & Kolk, 2000; Verhoeven, 2004)

Volgens Buis (2010) is het mogelijk dat kiezers bij het maken van een saa zich laten leiden door hun sociaal culturele achtergronden. Het advies sluit dan aan bij de sociale norm van de groep waartoe men behoort. De uitkomst van de saa zal een bevestiging zijn van een reeds bestaande politieke voorkeur die voorkomt uit de sociaal demografische achtergronden van de kiezer (Buijs, 2010).

2.1.2 RATIONELE EN STRATEGISCHE KIESTHEORIEËN

Vanuit de rationale en strategische kiestheorieën wordt de stemkeuze van de burger tijdens de verkiezingen gezien als een doordachte keuze. De keuze is gebaseerd op eigenbelang en niet op een sociale binding met een groep of vanuit gewoonte. Aan de basis van deze theoretische inslag ligt volgens Boogers et al., het werk van Downs *an economic theory of democracy* ten grondslag, alsmede de rationale keuzetheorie.

De benadering van Downs heeft volgens Boogers et al., (2010) als uitgangspunt, dat politiek een markt van vraag en aanbod is. De politieke partijen worden binnen deze theorieën gezien als de aanbieders van een bepaald beleid. De burgers maken een keuze door een kosten en baten analyse te maken. Dit leidt tot een stemkeuze op een partij die hun individuele belangen het beste behartigt. De voornaamste kosten zijn de moeite die de burgers nemen om politieke informatie tot zich te nemen. De baten (i.e. het voordeel) is het gevoel dat de kiezer heeft dat de stem die zij uitbrengt er daadwerkelijk toe doet (Boogers et al., 2010).

De rationale keuzetheorie gaat er van uit dat actoren (mensen) rationeel zijn. Op basis van duidelijke, objectieve informatie worden rationale keuzes gemaakt en die keuzes zijn gebaseerd op eigenbelang (Buijs, 2010). Het eigenbelang kan zowel materieel als immaterieel van aard zijn. Het eigenbelang bestaat uit een economisch belang in combinatie met de morele waarden van de actor. De uitkomst van deze afweging resulteert in de politieke voorkeur van

de burger. Volgens Buijs (2010) kan een saa fungeren als een markt waarbij vraag en aanbod samenkomen waarbij de partijen zich kunnen profileren als de beste aanbieder. Op basis van de onderwerpen die voor de gebruikers van belang zijn en de standpunten van de politieke partijen op deze onderwerpen kan dan een stemkeuze worden gemaakt.

2.1.3 SOCIAALPSYCHOLOGISCHE KIESTHEORIEËN

De sociaalpsychologische kiestheorieën over stemgedrag richten zich op de attitudes en percepties van de kiezers (Boogers, 2010; Buijs, 2010). De stemkeuze wordt, volgens deze theorieën, bepaald aan de hand van ervaringen en kennis die het individu heeft met betrekking tot de politiek. Volgens Buijs (2010) zijn de factoren die bepalend zijn voor het stemgedrag binnen dit model achtereenvolgens: met welke partij of politieke stroming de burger zich identificeert (partij-identificatie) (Buijs, 2010; Holsteyn, 2006), welke politieke kopstukken de burger aanspreken (kopstukken) (Buijs, 2010) en de positie die de burger heeft ten opzichte van politieke standpunten, geuit door politieke partijen (standpuntoriëntatie) (Buijs, 2010). Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen factoren die van belang zijn op lange en korte termijn attitudes en percepties van de kiezers (Boogers, 2010; Buijs, 2010).

Kopstukken en standpunt oriëntaties van kiezer vallen onder de korte-termijnfactoren. Bij de kopstukken gaat het om de individuele voorkeur van de kiezers met betrekking tot partijleiders, partijprominenten, of andere personen gerelateerd aan de partij (Boogers, 2010). De standpuntoriëntaties betreffen de opvattingen over beleidsvoorkeuren en ideologische standpunten van politieke partijen die tijdens de verkiezingen spelen en de stemvoorkeur van kiezers beïnvloeden (Boogers, 2010). Dit betreft attitudes ten aanzien van politici en kwesties die voornamelijk tijdens de verkiezingen de revue passeren en niet van lange duur zijn.

Volgens Boogers (2010) spelen vooral de korte-termijnfactoren met betrekking tot stemgedrag tegenwoordig een belangrijke rol. Dit is te zien aan de verschuivingen in zetels tussen de verschillende politieke partijen (Bennett, 2008; Verhoeven, 2004). Het argument is dat in deze tijd mensen meer dan vroeger, zoals tijdens de verzuiling, hun stemkeuze pas op het laatste moment bepalen. In 2006 was dit zelfs het geval bij de helft van de kiezers (Boogers, 2010). De presentatie van standpunten en politici spelen daarbij een belangrijke rol.

Bij lange-termijnfactoren gaat het om de *partij-identificatie*. Ze hebben betrekking op iemands mens- en maatschappijvisie, zoals politiek vertrouwen, politieke interesse en politieke betrokkenheid (Boogers, 2010). Lange-termijnfactoren zijn ook bepalend voor de positie die de kiezer inneemt in het politieke landschap zoals tussen de linkse en rechtse

politieke dimensies. Lange-termijnfactoren zijn betrekkelijk stabiel en zullen niet snel veranderen. De stemkeuze en plaats die de kiezer inneemt in het politieke landschap wordt binnen deze kiestheorieën gezien als een reflectie van de attitude die de kiezer heeft ten opzichte van de politieke partijen. Waarin de korte-termijnfactoren de keuze bepalen tussen twee of meer partijen met overeenkomstige ideologieën (bijvoorbeeld tussen PvdA en SP of VVD en D66), bepalen de lange-termijnfactoren de keuze tussen enerzijds linkse en anderzijds rechtse politieke partijen. Dit betekent dat mensen wel een vaste politieke voorkeur kunnen hebben met betrekking tot een politieke stroming maar binnen deze stroming kunnen zweven tussen meerdere partijen.

Binnen de sociaalpsychologische kiestheorieën zijn persoonlijke voorkeuren doorslaggevend voor het stemgedrag. Volgens Buijs (2010) sluit dit aan bij vragen die zijn opgenomen in de saa's over persoonlijke voorkeuren van de kiezer ten opzichte van politici en beleid. De saa's kunnen een bijdrage leveren aan de attitude die de kiezer heeft ten opzichte van de politici en of politieke partijen door informatie te verschaffen en op deze manier invloed uit oefenen op stemgedrag (Buijs, 2010).

2.2 ATTITUDE

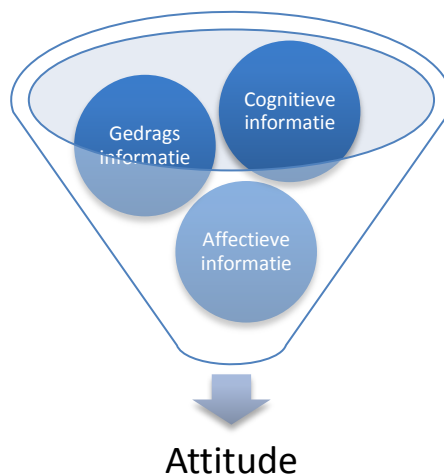
Het begrip attitude staat centraal in dit onderzoek. De sociaalpsychologische kiestheorieën leggen een verband tussen de attitude van de kiezer en het stemgedrag op zowel lange als korte termijn. Dit verband wordt bevestigd door het onderzoek van Greenwald, Nosek en Banaji (2003) en Arcuri et al., (2008) waarbij een verband wordt aangetoond tussen stemgedrag en de politieke attitude. In het tweede deel van dit hoofdstuk is daarom gekeken naar de definitie van het begrip attitude en het proces hoe attitude veranderd, versterkt of gevormd kan worden aan de hand van het *elaboration likelihood model* van Petty en Cacioppo (1986). Dit om een verklaring te geven hoe het advies van de saa's invloed heeft op attitude.

2.2.1 ATTITUDE ALS OBJECTEVALUATIE

Attitudes helpen bij het simplificeren en organiseren van ervaringen en wijzen op de belangrijke aspecten van het attitude-object, zodat er snel en efficiënt gehandeld kan worden. Er wordt een snelle samenvatting gemaakt van de positieve en negatieve eigenschappen van het object en hoe deze te benaderen (Smith & Mackie, 2007). Prislin en Crano (2008)

omschrijven attitude als het resultaat van een attitude-object evaluatie. Een attitude-object in deze definitie omvat het individu zelf, andere personen, dingen, acties, gebeurtenissen of ideeën (Prislin & Crano, 2008; Smith & Mackie, 2007; Gray, 2007). Een attitude-object kan dus ook een politieke partij, stroming of politicus zijn. Attitudes zijn het resultaat van die evaluatie en resulteren in een *positieve* dan wel *negatieve houding* ten opzichte van het object. Deze gewogen evaluaties variëren in sterkte, die gevolgen hebben voor de volharding, weerstand en consistentie van de attitude.

Wanneer mensen in aanraking komen met informatie over een attitude-object, vormen ze een mentale representatie van dit object. De representatie van het attitude-object bestaat uit associaties die men heeft met het object welke onder te verdelen zijn in cognitieve, affectieve en gedragsinformatie (Gray, 2007; Smith & Mackie, 2007). Het gaat hier om de kennis en de overtuiging die het individu heeft met betrekking tot het attitude-object (cognitieve informatie), emoties die worden opgeroepen door een attitude-object (affectieve informatie) en gedrag dat voortkomt uit gewoonten (gedragsinformatie). Die drie vormen de basis voor een attitude (Gray, 2007; Smith & Mackie, 2007). De objectevaluatie bestaat uit de integratie van de cognitieve, affectieve en gedragsinformatie die men heeft opgedaan in relatie tot het object.

Afbeelding 1.2: Attitude-object evaluatie

- *Cognitieve informatie is wat mensen weten over een attitude-object.*
- *Affectieve informatie bestaat uit hoe mensen zich voelen ten opzichte van een attitude-object.*

- *Gedragsinformatie is kennis die een individu heeft over gedrag in het verleden, heden en toekomst met betrekking tot een attitudeobject.*

Bij het vormen van een politieke attitude is het noodzakelijk dat mensen in aanraking komen met cognitieve, affectieve en of gedragsinformatie betreffende de politieke partijen en of politici. Dit kan bijvoorbeeld via de media, vrienden, familie, door persoonlijke interactie maar ook door de saa's. Met de informatie die door het individu verzameld is, wordt dus een mentale representatie van de desbetreffende politieke partij of politicus gevormd.

Wanneer er een attitude-evaluatie is gemaakt van een attitude-object kan er snel en gemakkelijk een mentale koppeling worden gemaakt tussen het attitude-object en de uitkomst van de objectevaluatie (Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998). Als deze link vaker wordt gemaakt, wordt hij versterkt en kan deze sneller mentaal opgeroepen worden. Hierdoor heeft men snel een oordeel paraat met betrekking tot het object (Greenwald et al., 1998).

De impliciete associatie test van Greenwald et al., (1998; 2003) is op dit principe gebaseerd. In deze test wordt de snelheid van de objectevaluatie gemeten om de sterkte van een positieve of negatieve associatie aan te tonen, zonder hier expliciet naar te vragen. De subtielere technieken van de IAT om attitude te meten hebben aangetoond dat de automatische object-evaluaties (impliciete attitude) variëren van de attitudes die worden uitgesproken (expliciete attitude) (Greenwald et al., 1998; Greenwald et al., 2003; Arcuri et al., 2008; Walgrave et al., 2008; Smith & Mackie, 2007). Hierdoor kunnen bijvoorbeeld sociaal gevoelige onderwerpen als racisme worden onderzocht (Greenwald et al., 1998) en de politieke voorkeur worden bepaald van zwevende kiezers (Arcuri et al., 2008).

2.2.2 VERSTERKEN, VERANDEREN EN ONTWIKKELEN VAN ATTITUDE

Overtuiging (persuasion) is het proces waarbij attitudes worden ontwikkeld, versterkt of veranderd door middel van communicatie (Smith en Mackie, 2007). Overtuiging vindt plaats als een individu in aanraking komt met nieuwe cognitieve, affectieve, en of gedragsinformatie. Als deze informatie wordt verwerkt zal een nieuwe evaluatieve afweging worden gemaakt waarbij de nieuwe informatie met de bestaande attitude wordt geïntegreerd en samengevat. Zo dus ook met het advies van de saa's.

Het *elaboration likelihood model* (ELM) van Petty en Cacioppo (1986) en het *Heuristic Systematic Model* (HSM) van Eagly en Chaiken (1993) zijn beide modellen die

voorspellen hoe informatie verwerkt zal worden. De belangrijkste variabele van dit proces is of de persoon bereid is na te denken over de attitude en de ondersteunende onderbouwing. In de context van dit onderzoek zou dat het advies van de saa's en de onderbouwing die daar aan ten grondslag ligt zijn, met andere woorden de motivatie om het advies op te volgen en het vertrouwen dat er goed advies gegeven wordt. Volgens het ELM wordt informatie op twee manieren verwerkt, via de centrale route (systematisch/rationeel) en de perifere route (oppervlakkig/heuristisch). Daarbij wordt rekening gehouden met persoonlijkheids-, bron- en boodschapvariabelen.

Er is sprake van verwerking van informatie via de centrale route als men in staat en gemotiveerd is om zich grondig te verdiepen in een onderwerp. Systematische verwerking vindt doorgaans ook plaats als de ontvanger een hoge *need for cognition* heeft. *Need for cognition* is de mate waarin mensen deelnemen aan en genieten van inspannende cognitieve activiteiten (Petty & Cacioppo, 1986). Bij verwerping van nieuwe informatie via de centrale route is duurzame verandering van houding en gedrag mogelijk, juist omdat degene die de informatie verwerkt deze goed overdenkt en haar tot deel van zijn eigen gedachtegoed maakt. Nieuwe gevormde attitudes in zo'n situatie zijn sterke attitudes.

Verwerking van informatie via de perifere route verloopt oppervlakkig en vereist weinig bewust cognitief vermogen. Het proces van verwerking en overtuiging via de perifere route is afhankelijk van de presentatie. Het gaat dan om boodschappen met een betrouwbare bron, de kwaliteit van de presentatie, de aantrekkelijkheid van de bron of een aandachttrekkende prikkel (Petty en Cacioppo, 1986). Ook is het mogelijk dat een individu wordt beïnvloed door emoties die ze op het moment dat ze de nieuwe informatie tot zich nemen, ervaren. Deze emoties worden gekoppeld aan het attitude-object (Smith en Mackie, 2007). Onder die omstandigheden vindt echter vooral een tijdelijke en zeer beperkte beïnvloeding van attitudes plaats. De perifere route is een mentale *shortcut* in het denken zonder dat er bewust over een kwestie nagedacht hoeft te worden.

De saa's stellen kiezers in staat in aanraking te komen met nieuwe informatie over politieke partijen en politici door middel van de geponeerde stellingen en het advies. Als deze informatie wordt verwerkt zal er een nieuwe afweging worden gemaakt wat kan leiden tot het ontwikkelen, versterken of veranderen van een attitude. Vanuit het ELM beredeneerd zal dit proces afhangen van de manier waarop de kiezer de informatie tot zich neemt. Mensen die gemotiveerd zijn het advies op te volgen zullen meer openstaan voor het verwerken van de informatie. Daarbij is het tevens van belang dat de mensen vertrouwen hebben in het advies

dat ze krijgen. Deze variabelen zullen daarom meegenomen worden in het onderzoek naar de invloed van de saa's op de expliciete politieke attitude.

2.3 HET METEN VAN DE POLITIEKE ATTITUDE

Het meten van de invloed van de saa's op stemgedrag wordt in dit onderzoek gedaan aan de hand van attitudeonderzoek. Zoals reeds is aangegeven wordt hiervoor gebruik gemaakt van zowel impliciet als expliciet attitudeonderzoek. Het meten van de invloed van de expliciete attitude wordt gedaan middels een vragenlijst. De impliciete politieke attitude wordt gemeten door middel van de IAT. De IAT is ontworpen om de impliciete attitude te meten en niet om veranderingen in attitude te detecteren. Om een attitude verandering vast te stellen wordt daarom de impliciete attitude voor en na het gebruik van een saa gemeten. Het is daarom van belang dat de IAT bij herhaaldelijk gebruik hetzelfde kan meten. Om dit te bepalen zal allereerst de werking van de IAT worden besproken, waarna wordt bestudeerd hoe de resultaten van de IAT geoptimaliseerd kunnen worden voor gebruik in dit onderzoek.

2.3.1 DE IMPLICIETE ASSOCIATIE TEST

De IAT is een computerprogramma dat de sterkte en de richting van de impliciete attitude meet door de snelheid, in milliseconden, van de onbewuste objectevaluatie vast te stellen. De sterkte van de attitude hangt samen met de snelheid waarmee een associatie met een attitude-object wordt gelegd. Met de richting van de impliciete attitude wordt bedoeld of men een positieve of negatieve houding heeft ten opzichte van het attitudeobject (Greenwald et al., 1998).

Met de IAT worden altijd twee attitudeobjecten (categorieën) tegen over elkaar gezet. Bijvoorbeeld de linkse ten opzichte van de rechtse politieke dimensie. Deze worden om beurten gekoppeld met woorden die positief of negatief geassocieerd worden. Het is met de IAT niet mogelijk om de impliciete attitude van één bepaalde categorie vast te stellen. Het is dus niet mogelijk om alleen de impliciete attitude ten opzichte van de rechtse of linkse politieke dimensie te meten. De sterkte van de impliciete attitude is, met deze test, daarom altijd relatief. De gemeten sterkte van de impliciete attitude is namelijk het verschil in impliciete voorkeur tussen de gebruikte categorieën (Greenwald et al., 1998). Hoe sterker de

tegenstelling tussen de gebruikte categorieën hoe preciezer de IAT de impliciete voorkeur tussen beide kan meten.

De te onderzoeken categorieën worden ten opzichte van elkaar (links en rechts) op een beeldscherm geprojecteerd (tabel 2.1 en 2.2). De respondenten maken vervolgens associaties door woorden of plaatjes, die gerelateerd zijn aan de categorieën, te plaatsen onder de bijbehorende categorie. Daarnaast moeten ook positieve en negatieve woorden worden geassocieerd met de desbetreffende categorieën. De respondenten doen dit door op een corresponderende toets te drukken op het toetsenbord van de computer die respectievelijk ook links en rechts zitten.

De IAT bestaat uit vijf fasen om de sterkte en richting van de impliciete attitude van de respondenten te meten. Fase een, twee en vier zijn er om de respondenten kennis te laten maken met het systeem en de plaats van de te onderzoeken categorieën op het scherm. Hier worden dus geen metingen verricht die iets zeggen over de sterkte en richting van de impliciete attitude.

In fase drie en vijf worden de reactietijden gemeten en vergeleken om zo de impliciete attitude vast te stellen. Het resultaat van deze vergelijking wordt ook wel het IAT-effect genoemd (Greenwald et al., 2003) en wordt uitgedrukt in de IAT-score. De score is te vergelijken met een Cohen's d voor het meten van een effectgrootte voor een individuele taak (Greenwald, Nosek, & Banaji, 2003; Nosek, Greenwald, & Banaji, 2005b).

Met behulp van deze test kunnen impliciete attitudes en oordelen, ten aanzien van groepen in de samenleving en politieke voorkeuren, worden gemeten (Greenwald et al., 1998; Arcuri et al., 2008). Respondenten die een voorkeur hebben voor een attitude-object ten opzichte van een ander, kunnen sneller associaties leggen wanneer dit is gekoppeld met positieve woorden dan met negatieve woorden.

Tabel 2.1: Opzet impliciete associatie test linkse politiek ten opzichte van rechtse politiek

	Linker toets	Rechter toets
Fase 1	Woorden of afbeeldingen geassocieerd met categorie 1	Woorden of afbeeldingen geassocieerd met categorie 2
Fase 2	Positieve woorden	Negatieve woorden
Fase 3	Woorden of afbeeldingen geassocieerd met categorie 1/ negatieve woorden	Woorden of afbeeldingen geassocieerd met categorie 2/ positieve woorden
Fase 4	Woorden of plaatjes geassocieerd met categorie 2	Woorden of afbeeldingen geassocieerd met categorie 1
Fase 5	Woorden of afbeeldingen geassocieerd met categorie 2/ positieve woorden	Woorden of afbeeldingen geassocieerd met categorie 1/ negatieve woorden

Tabel 2.2: 5 fasen van de IAT binnen het programma FreeIAT

FASE 1		FASE 2	
Linkse politiek Rechtse politiek Emile Roemer Keep your index fingers on the 'e' and 't' keys		Positief Negatief Mislukking Keep your index fingers on the 'e' and 't' keys	
FASE 3		FASE 4	
Linkse politiek Rechtse politiek Positief Negatief VVD Keep your index fingers on the 'e' and 't' keys		Rechtse politiek Linkse politiek SP Keep your index fingers on the 'e' and 't' keys	
FASE 5			
Rechtse politiek Linkse politiek Positief Negatief Gekwetst Keep your index fingers on the 'e' and 't' keys			

2.3.2 HET OPSTELLEN VAN DE IMPLICIETE ASSOCIATIE TEST

Nosek, Greenwald en Banaji (2005a) hebben vijf studies gedaan, waarbij gebruik is gemaakt van grote datasets van een online webdemonstratie van de IAT, om methodologische vragen over de IAT te beantwoorden. Per onderzoek zullen discussiepunten en verbeteringen worden

aangedragen voor de procedure van de IAT, om de IAT-scores te optimaliseren. Uit het eerste onderzoek blijkt dat hoe groter de tegenstelling van de ene categorie ten opzichte van de andere categorie is, des te beter een impliciete voorkeur voor één van beide categorieën kan worden aangetoond. Zoals eerder besproken is deze voorkeur wel relatief ten opzichte van de tegenovergestelde categorie.

In het tweede onderzoek constateren Nosek et al., (2005a) dat voor een effectieve IAT associatie, woorden of afbeeldingen moeten worden gebruikt die door de respondenten sterk geassocieerd worden met de daarbij behorende categorieën. Daar komt bij dat deze woorden of afbeeldingen niet tot verwarring mogen leiden met de andere categorie. Met andere woorden, de associatiemoorden/ -afbeeldingen moeten een duidelijke weergave zijn van de categorieën waartoe ze behoren.

Ten derde constateren Nosek et al., (2005a) dat de associatiemoorden/ -afbeeldingen die worden gebruikt een contextuele betekenis kunnen geven aan de categorieën. Nosek et al., hebben dit laten zien in een IAT onderzoek naar de impliciete voorkeur van de respondenten ten opzichte van hetero- of homostellen. Hieruit blijkt dat er een significant verschil is in IAT-scores bij het gebruik van afbeeldingen met twee mannen dan wel twee vrouwen als associatie met de categorie homoseksualiteit. Deze verandering wordt toegeschreven aan een veranderende betekenis met betrekking tot de categorie homoseksualiteit voor genderrollen.

Het vierde onderzoek van Nosek et al., (2005a) laat zien dat de keuze voor het aantal associatiemoorden/ -afbeeldingen belangrijk is. Nosek et al. constateren dat er minimaal twee van deze associatiemoorden/ -afbeeldingen nodig zijn per categorie. Wanneer een associatiemoord bestaat uit de definitie van de categorie, is het ook mogelijk alleen deze te gebruiken. De reden hiervoor is dat deze dan een volledige associatie laat zien met de bijbehorende categorie. Dit heeft wel tot gevolg dat het IAT-effect minder robuust is dan wanneer er gemeten wordt met meerdere associatiemoorden.

Tot slot is er gekeken naar de invloed van de volgorde van de fasen, welke categorieën als eerste op welke plek worden weergegeven op het beeldscherm (links of rechts). Volgens Nosek et al., (2005a) kan de volgorde invloed hebben op de IAT-score. De invloed kan worden beperkt door het verlengen van de oefenfasen binnen de IAT. Ook constateren ze dat dit volgorde-effect mogelijk kleiner is wanneer er, voor de associaties, gebruik wordt gemaakt van woorden in plaats van afbeeldingen.

3. METHODE

In dit onderzoek is de invloed van het gebruik van een saa (stemadviesapplicatie) op de impliciete en expliciete attitude onderzocht. Hiervoor is gekeken naar de verandering in impliciete en expliciete attitude na gebruik van het Kieskompas uit 2010. Dit programma was tijdens het uitvoeren van het onderzoek de meest recente versie van het Kieskompas voor de landelijke verkiezingen.

De verandering in expliciete attitude is onderzocht met behulp van een vragenlijst. Deze vragenlijst moet antwoord geven op de hoofdvraag: *Wat is de invloed van stemadviesapplicaties op de expliciete politieke attitude van de respondenten?*. Vervolgens is gekeken naar de invloed van de saa's op de impliciete attitude. Dit is onderzocht met behulp van de impliciete associatie test (IAT). Om de mogelijke invloed op de impliciete politieke attitude te meten is de impliciete attitude voor en na het maken van een saa vast gesteld. De bijbehorende hoofdvraag is: *Wat is de invloed van de stemadviesapplicaties op de impliciete politieke attitude?*.

3.1 ONDERZOEKSOPZET

Het theoretisch kader heeft inzicht gegeven in het begrip attitude en hoe dit impliciet en expliciet gemeten kan worden. In het bijzonder is ingegaan op de IAT als instrument om de impliciete attitude te meten. Zoals Nosek et al., (2005a) hebben onderzocht zijn er vijf punten waar rekening mee gehouden moet worden bij het opstellen van een IAT. In dit onderzoek is aan de hand van deze richtlijnen een IAT opgesteld om de impliciete politieke attitude te meten. De invloed van het Kieskompas op de expliciete attitude wordt gemeten door middel van een vragenlijst. In de vragenlijst is ook gekeken naar de achtergronden van de respondenten en in het bijzonder naar eigenschappen die een invloed kunnen hebben op stemgedrag.

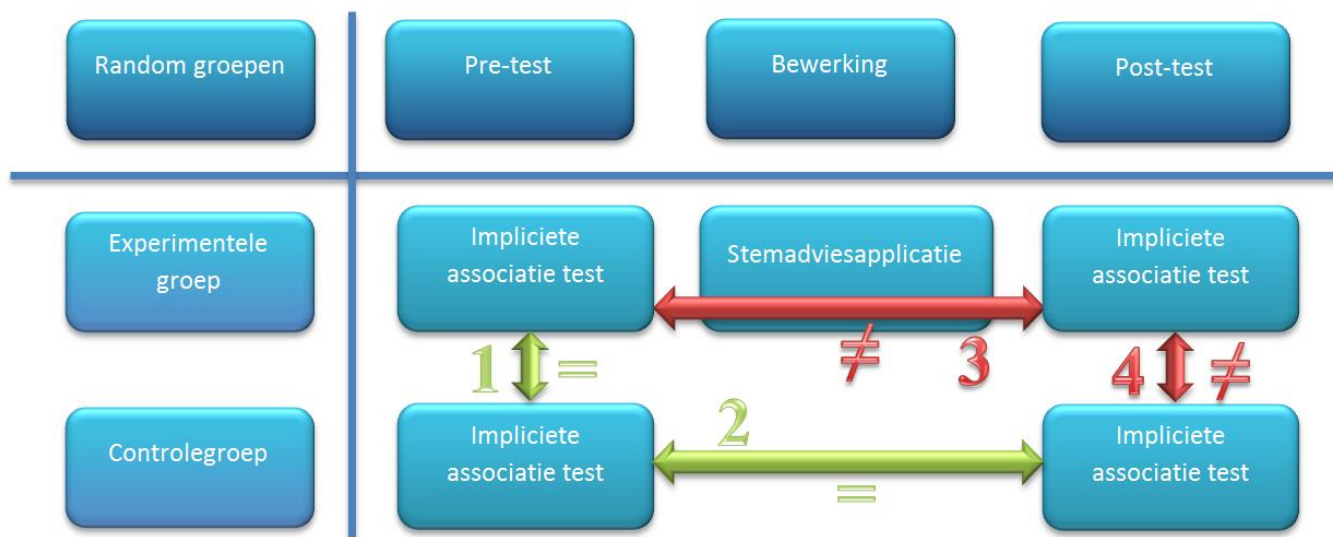
De invloed van de saa's op de impliciete attitude zal gemeten worden met een pre-post-test onderzoeksdesign. De IAT is ontworpen om de impliciete attitude te meten, maar niet om veranderingen in die impliciete attitude vast te stellen. In de literatuurstudie zijn geen andere onderzoeken gevonden waarbij de IAT in een dergelijk onderzoeksopzet als in deze studie wordt gebruikt. In dit onderzoek is onderzocht of de saa een significantie invloed heeft op de impliciete attitude gemeten met de in dit onderzoek opgestelde IAT.

Om een mogelijke verandering in de impliciete attitude te meten, door een experimentele factor, zal eerst de initiële impliciete politieke attitude moeten worden vastgesteld. Na het maken van het Kieskompas zal nog een meting met de IAT plaatsvinden om deze te vergelijken met de initiële impliciete attitude. De resultaten van die test worden vergeleken met een controlegroep die geen saa heeft gemaakt. Dit geeft de mogelijkheid om de interne validiteit van de IAT te onderzoeken en een mogelijke derde variabele uit te sluiten die invloed op de resultaten kan hebben. De controlegroep zal in plaats van het Kieskompas een IQ test maken van ongeveer dezelfde invultijd. Hierdoor zijn de respondenten in de controlegroep door het invullen van de IQ test wel mentaal bezig, maar niet met politiek. De verwachting is dat, los van de experimentele conditie, de verschillen tussen de controle- en experimentele groep gering blijven.

Als het Kieskompas invloed heeft op de impliciete attitude zal er een significant verschil in IAT-scores gemeten moeten worden tussen de pre- en post-test van de experimentele groep en tussen de post-test van de controle- en experimentele groep. Een verschil kan pas worden aangetoond als controle- en experimentele groep vergelijkbaar zijn. Dit wordt getoetst door de pre-testen van controle- en experimentele groep met elkaar te vergelijken. Ook worden de politieke achtergronden van de twee groepen vergeleken aan de hand van de vooropgestelde vragenlijst. De bijbehorende nulhypothese zijn:

1. De responstijden en IAT-scores van de respondenten bij het maken van de IAT in de pre-testen van de controle- en experimentele groep zijn gelijk aan elkaar
2. De responstijden en de IAT-scores van de respondenten bij het maken van de IAT in de pre- en post-test van de controlegroep zijn gelijk aan elkaar
3. De responstijden en de IAT-scores van de respondenten bij het maken van de IAT in de pre- en post-test van de experimentele groep zijn gelijk aan elkaar
4. De responstijden en de IAT-scores van de respondenten bij het maken van de IAT in de post-testen van de controle- en experimentele groep zijn gelijk aan elkaar
5. De politieke achtergronden van de respondenten uit de controle- en experimentele groep zijn gelijk aan elkaar.

Als het Kieskompas effect heeft op de impliciete attitude zullen dus de nulhypothese 3 en 4 moeten worden verworpen. De invloed van de saa's kan pas worden aangetoond als de nulhypothese 1 en 2 niet worden verworpen zoals weergegeven in figuur 3.1.

Figuur 3.1: Analyse model invloed van het Kieskompas op de impliciete attitude

3.2 ONDERZOEKSINSTRUMENT

De gebruikte onderzoeksinstrumenten zijn een vragenlijst en de IAT. De vragenlijst is afgenomen na het maken van de IAT's en het Kieskompas (of de IQ test). De vragenlijst is gebruikt om de achtergronden van de respondenten en de invloed van de saa's op de expliciete politieke attitude te onderzoeken. De focus ligt op de motivatie van de respondenten voor een stemkeuze en welke rol de saa's hierin spelen. De IAT is twee keer afgenomen, voor en na het maken van het Kieskompas of de IQ test, en meet de richting en sterkte van de impliciete politieke attitude door responstijden te vergelijken.

3.2.1 ACHTERGRONDEN RESPONDENTEN

Uit het theoretisch kader komt naar voren dat persoonlijke eigenschappen en bestaande politieke voorkeuren doorslaggevend kunnen zijn bij de stemkeuze van mensen. Het is daarom belangrijk dat de achtergronden van de respondenten uit de controle- en experimentele groep vergelijkbaar zijn met elkaar om de invloed op zowel de impliciete als expliciete attitude binnen deze onderzoeksopzet vast te kunnen stellen. In dit onderzoek zijn daarom vragen opgenomen om de persoonskenmerken, politieke voorkeur, politieke betrokkenheid (waaronder politiek vertrouwen) en stemgedrag van de respondenten tussen de controle- en experimentele groep met elkaar te vergelijken.

Om de **politieke voorkeur** van de respondenten te bepalen zijn twee vragen gesteld (zie bijlage 1, vraag 4 en 5). Hierop konden de respondenten een voorkeur geven tussen de linkse en rechtse politieke dimensie en tussen de conservatieve en progressieve politieke dimensie. De respondenten konden bij deze vragen aangeven of ze een sterke, gematigde of

geen voorkeur hadden voor de linkse of rechtse politieke dimensie en voor de conservatieve of progressieve politieke dimensie.

De vraag over de voorkeur ten opzichte van de linkse en rechtse politieke dimensie wordt naast de vergelijking tussen de controle- en experimentele groep ook gebruikt om een vergelijking te maken tussen de impliciete attitude gemeten met de IAT en de expliciet aangegeven politieke voorkeur. De vraagstelling komt overeen met de methode voor het gebruik van de IAT volgens Greenwald et al., (2003) om de impliciete en expliciete attitude met elkaar te vergelijken.

Het item **politieke betrokkenheid** is afgeleid uit het onderzoek van Boogers, Voerman en Vries (2004) waarbij dit construct gemeten wordt aan de hand van één item op een 3 punt schaal, met “zeer geïnteresseerd”, “tamelijk geïnteresseerd” en “niet geïnteresseerd”. Voor dit onderzoek is gekozen om het item te meten op een 5-punts Likertschaal variërend van “zeer mee eens” tot “zeer mee oneens” met de stelling: “ik ben geïnteresseerd in politieke onderwerpen” (vraag 6). Hieraan is toegevoegd of de respondenten zichzelf een aanhanger vinden van een politieke partij als indicatie van de binding met de politiek (vraag 7).

Het construct **politiek vertrouwen** is gemeten aan de hand van het vertrouwen in vijf items die vijf aspecten van de overheid representeren (vraag 8). De vier aspecten: “de regering, parlement, politieke partijen en de rechtelijke macht” zijn afkomstig uit het onderzoek van Woerd (2007) over politiek vertrouwen. Hieraan is het vijfde aspect, het vertrouwen in politici, toegevoegd. De reden voor het opnemen van dit aspect is dat volgens de sociaalpsychologische kiestheorieën, zoals behandelt in het theoretisch kader (2.1.3), politici een belangrijke rol kunnen spelen in het bepalen van de stemkeuze van burgers. De respondenten konden per item aangeven op een 5-punts Likertschaal variërend van “zeer mee eens” tot “zeer mee oneens” welke mate van vertrouwen ze hadden.

Tot slot is het **stemgedrag** van de respondenten onderzocht. Hiervoor zijn de vragen 9, 10 en 11 uit de vragenlijst gebruikt. Daarbij zijn de respondenten eerst gevraagd of ze de afgelopen 3 verkiezingen op dezelfde partij hebben gestemd. Met deze vraag wordt een onderscheid gemaakt tussen vaste en zwevende kiezers. De vaste kiezers zijn vervolgens gevraagd hoe waarschijnlijk het is dat ze bij de volgende verkiezingen weer op dezelfde partij zullen stemmen. Deze waarschijnlijkheid is gemeten op een 5-punts Likertschaal variërend van “zeer waarschijnlijk” tot “zeer onwaarschijnlijk”. Aan zowel de vaste als zwevende kiezer is vervolgens gevraagd of ze het met de stelling: “ik stem altijd op dezelfde partij” eens

waren. Ook deze werd gemeten op een 5-punts Likertschaal, maar dan variërend van “zeer mee eens” tot “zeer mee oneens”. Tot slot is met vraag 12 uit de vragenlijst de verbondenheid met een politieke dimensie van de respondenten bestudeerd. Bij deze vraag konden de respondenten aangeven of ze altijd op een partij uit die dimensie stemmen op een 5-punts Likertschaal variërend van “zeer mee eens” tot “zeer mee oneens”.

3.2.2 INVLOED VAN DE SAA OP DE EXPLICIETE POLITIEK ATTITUDE

In de vragenlijst zijn vragen opgenomen om de invloed van de saa's op de expliciete attitude te onderzoeken. Deze vragen moeten een antwoord geven op de hoofdvraag: *Wat is de invloed van stemadviesapplicaties op de expliciete politieke attitude van de respondenten?* Om deze vraag te beantwoorden zijn drie constructen bestudeerd vanuit het theoretische perspectief van het ELM. Dit zijn de stemkeuzemotivatie, motivatie gebruiken saa's en waarde advies saa's. Aan de hand van deze constructen is onderzocht in welke mate de respondenten gemotiveerd zijn het advies van een saa op te volgen.

De motivatie voor de stemkeuze van de respondenten is onderzocht door middel van vraag 13 en 14 uit de vragenlijst. Bij vraag 13 konden de respondenten een keuze maken wat voor hen *het* belangrijkste argument was om op een politieke partij te stemmen. Hierbij was dus maar één keuze mogelijk en werden de respondenten gedwongen een keuze te maken. De respondenten konden kiezen uit argumenten die zijn afgeleid uit eerder onderzoek van Synovate (2010). In de vraagstelling is het advies van de saa's als mogelijk stemkeuze motivatie toegevoegd. Ook was het mogelijk zelf een ander argument aan te dragen.

Bij de tweede vraag konden de respondenten aangeven op een 5-punts Likertschaal variërend van “zeer onbelangrijk” tot “zeer belangrijk” hoe belangrijk ze de argumenten afzonderlijk vinden bij het maken van een stemkeuze. Deze vragen zijn meegenomen om te onderzoeken hoe belangrijk het advies van de saa's wordt gevonden in vergelijking met andere argumenten, om tot een stemkeuze te komen.

Vervolgens is de motivatie van het gebruik van de saa's bestudeerd (vragen 16, 17, 18). Om dit te onderzoeken is een onderscheid gemaakt tussen de respondenten die wel of geen gebruik maken van een saa tijdens de nationale verkiezingen voor de Tweede Kamer. De respondenten die gebruik maken van een saa is gevraagd de vijf verschillende motivaties voor het gebruik van een saa te beoordelen. Deze motivaties zijn afgeleid uit de resultaten van het onderzoek van Boogers (2006) en zijn gemeten op een 5-punts Likertschaal variërend van “zeer onbelangrijk” tot “zeer belangrijk”. De respondenten hadden ook de mogelijkheid een

aanvullende argumentatie voor het bezoek van een saa aan te geven. De vragen naar de motivatie en gebruik van de saa's zijn meegenomen om inzicht te krijgen in de vraag of de respondenten bereid zijn het advies van een saa op te volgen.

Tot slot is de waarde van het advies van de saa's voor de respondenten bestudeerd aan de hand van de vragen 19, 20, 21 en 22 uit de vragenlijst. Hiervoor is onderzocht of de respondenten die gebruik maken een saa tijdens de Tweede Kamerverkiezingen erop vertrouwen dat ze goed advies krijgen. Dit is gemeten aan de hand van een stelling met een 5-punts Likertschaal variërend van "zeer mee eens" tot "zeer mee oneens". De vraag is op deze wijze gesteld om het scenario dat de saa's ter bevestiging worden gebruikt te vermijden.

Vervolgens konden deze respondenten een oordeel geven over het advies van de saa's op een schaal van 1 tot en met 10, waarbij 1 slecht advies is en 10 goed advies. Deze vraag is ook alleen gesteld aan de respondenten die hebben aangegeven gebruik te maken van een saa tijdens de verkiezingen. Er is bij deze vraag een onderscheid gemaakt tussen de Stemwijzer en het Kieskompas. Dit onderscheid tussen de saa's is gemaakt op basis van kritiek van Kleinnijenhuis en Krouwel (2007) met betrekking tot de methode en advies van de Stemwijzer in vergelijking met het Kieskompas. Het onderscheid is meegenomen om te onderzoeken of de respondenten meer vertrouwen hebben in één van beide programma's.

Tot slot is aan alle respondenten gevraagd: "Op welke partij zou u stemmen als er nu verkiezingen zouden zijn?" met daaraan gekoppeld: Als uit de stemadviesapplicatie(s) een andere partij wordt geadviseerd hoe waarschijnlijk is het dat u het advies opvolgt?". Deze laatste vraag is gemeten op een 7-punts Likerschaal variërend van "zeer onwaarschijnlijk" tot "zeer waarschijnlijk". Het doel van deze laatste twee vragen is te onderzoeken of de respondenten beïnvloed kunnen worden indien het advies afwijkt van hun voorkeur.

3.2.3 INVLOED VAN DE SAA OP DE IMPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE

In dit onderzoek is gewerkt met het programma FreeIAT². Dit programma is ontwikkeld door Adam W. Meade van de *North Carolina State University Psychology Department*. Een belangrijke eigenschap van dit programma is dat het gebruik maakt van de methode van Greenwald, et al., (2003) waarbij de IAT-score wordt berekend aan de hand van het D algoritme. Deze methode is een verbetering ten opzichte van de eerder ontwikkelde methode

² <http://www4.ncsu.edu/~awmeade/FreeIAT/FreeIAT.htm>

uit 1998 door Greenwald. Deze vernieuwde methode is verbeterd op de volgende punten: een grotere correlatie tussen impliciete en expliciete attitudes, resistentie tegen invloed van veranderingen in de reactie snelheid, resistentie tegen het IAT-score verlagend effect door eerder gebruik van de IAT en gevoeligheid voor bekende effecten van IAT metingen (Greenwald et al., 2003; Nosek et al., 2005b). De schaal van de IAT-scores loopt van +2 tot -2 waarbij een(-) 0,15 geringe voorkeur, (-)0,35 een gematigde voorkeur en (-)0,65 een sterke voorkeur is.

De IAT is in dit onderzoek opgesteld op basis van de ideologische tegenpolen in het politieke spectrum. Dit betekent dat de politieke dimensies van linkse en rechtse politiek gebruikt zijn als categorieën binnen de IAT. Voor deze opzet is gekozen zodat er niet voor alle politieke partijen een aparte IAT opgesteld hoeft te worden. Ook gebruikt het Kieskompas dezelfde politieke indeling van het politieke landschap bij het geven van een stemadvies.

Naast de categorieën zijn associatiwoorden nodig die bij deze categorieën passen. Er is gekozen om vier associatiwoorden te gebruiken. Meer woorden per categorie zou er toe kunnen leiden dat niet alle woorden een even sterke associatie hebben met de te onderzoeken categorieën, wat afwijkende waarden kan genereren. Minder woorden heeft daarentegen het risico dat de IAT-score minder robuust is en kan tevens leiden tot afwijkende data zoals reeds besproken (Nosek et al., 2005a).

Voor zowel de categorie van linkse als rechtse politiek is gekozen om de namen van de, op het moment van de Tweede Kamer verkiezingen van 2010, grootste politieke partijen en hun lijsttrekkers te gebruiken als associatiwoorden. De partijen zijn uitgekozen op basis van hun positie op de links rechts verdeling van het politieke spectrum die het Kieskompas hanteert. De partijen met hun lijsttrekkers die zijn gebruikt in dit onderzoek zijn terug te vinden in de onderstaande tabel (3.1).

Tabel 3.1: Begrippen IAT

Linkse politiek	Rechtse politiek
PvdA	VVD
SP	PVV
Job Cohen	Mark Rutte
Emile Roemer	Geert Wilders

3.3 RESPONDENTEN

De respondenten zijn geworven in samenwerking met de Openbare Bibliotheek Enschede. De bibliotheek verschaftte ruimte en technische ondersteuning om de respondenten te werven en het onderzoek uit te voeren. De respondenten kregen een incentive van de bibliotheek voor hun medewerking met het onderzoek in de vorm van een gratis abonnement van 3 maanden of tegoedbonnen. De respondenten zijn hierdoor allen bezoekers van de bibliotheek.

In het onderzoek is gestreefd om twee groepen van minimaal 40 respondenten te verzamelen. Hieronder vallen zowel de controle- als de experimentele groep. De respondenten werden aangesproken in het gebouw van de bibliotheek en gevraagd om mee te werken aan het onderzoek. De respondenten werden willekeurig aangesproken. Ook was een oproep geplaatst op de website van de bibliotheek.

Om mee te mogen doen aan het onderzoek was het hebben van stemrecht in Nederland het enige criterium. Dit betekent dat de respondenten minimaal 18 jaar of ouder en in het bezit van een Nederlands paspoort moesten zijn. De respondenten werden niet gekoppeld aan hun eigen voor- en achternaam, maar kregen een respondentnummer toegewezen wat correspondeerde met de controle- of experimentele groep. Demografische gegevens van de respondenten werden verzameld aan de hand van de vragenlijst.

In totaal hebben 84 respondenten meegedaan met dit onderzoek (45 respondenten in de experimentele groep en 39 in de controlegroep). De experimentele groep bestond uit 17 mannen, 26 vrouwen en 2 respondenten hebben geen antwoord gegeven op de deze vraag. De gemiddelde leeftijd van deze groep was 35,78 jaar. De controlegroep is kleiner en bestaat uit 18 mannen en 21 vrouwen. In beide groepen hebben 10 respondenten aangegeven geen politieke voorkeur te hebben ten opzichte van linkse of rechtse politiek. De gemiddelde leeftijd van de controlegroep was 43,67 jaar.

3.4 PROCEDURE

Het onderzoek werd uitgevoerd tijdens verschillende dagdelen gedurende 4 dagen in de week inclusief de zaterdag in een periode van 3 weken in de maand juni en juli van 2012. De respondenten werden telkens per vijftal verdeeld in een controle- en experimentele groep, de eerste vijf respondenten werden in de experimentele groep geplaatst en de daaropvolgende vijf in de controlegroep en zo verder. Er is voor deze opzet gekozen om praktische redenen. De computers waarop de testen werden afgenomen moesten telkens opnieuw worden

geconfigureerd als er tussen het programma van de controle- en experimentele groep gewisseld werd. Elke respondent was minimaal 30 minuten bezig met het uitvoeren van de test.

Het onderzoek begon met het geven van uitleg aan de respondenten over het onderwerp en de procedure van het experiment middels een PowerPoint presentatie (bijlage 2). In de presentatie is verteld wat de respondenten konden verwachten in de test. De volgorde van de procedure is in de onderstaande tabel 3.2 weergegeven. Bij het maken van de IAT was het van belang dat de respondent niet werd afgeleid. Hierdoor konden de respondenten zo snel mogelijk de associaties leggen binnen de test. Het onderzoek is daarom afgenomen in een zo neutraal mogelijke en afgesloten ruimte. Hierdoor konden de respondenten zich concentreren op de taak die zij voor zich hadden.

Tabel 3.2: procedure

1 ^e	Introductie voor de respondenten over: Het onderzoek, de IAT, het Kieskompas voor de experimentele groep en de IQ test voor de controlegroep
2 ^e	Uitvoeren pre-test IAT
3 ^e	Uitvoeren Kieskompas (experimentele groep) of IQ test (controlegroep)
4 ^e	Uitvoeren post-test IAT
5 ^e	Invullen vragenlijst

Om de respondenten voor te bereiden op het maken van de IAT zijn dia's gepresenteerd waarop de verschillende fasen van de IAT te zien zijn. Per fase van de IAT is uitgelegd op welke toets er per situatie gedrukt moet worden. De respondenten moeten daarbij op de volgende punten letten bij het maken van de IAT:

- Houdt uw wijsvinger op de “e” en “i” toetsen voor een snelle reactie
- Twee labels aan de bovenkant vertellen u welk woord bij elke toets hoort
- De test geeft geen resultaten als u traag reageert. Reageer daarom zo snel mogelijk
- Fouten maken is te verwachten dit is geen probleem
- Voor de beste resultaten, vermijdt enig afleiding en blijf geconcentreerd

Vervolgens is bij de experimentele groep een korte uitleg gegeven over het Kieskompas en voor de controlegroep over de IQ test. Voor zowel het kieskompas als de IQ test is geen maximumtijd vastgesteld. Hierbij is het van belang deze de test maken zoals de

respondent dit ook in een thuissituatie zouden doen. Tot slot werd gevraagd of er nog vragen en of bezwaren zijn over het meedoen aan het onderzoek. Als er geen opmerkingen of bezwaren zijn worden de testen in de volgorde van tabel 3.2 door de respondenten doorlopen.

3.5 ANALYSE

De gegevens van de respondenten zijn verzameld door middel van de vragenlijst en het afnemen van twee IAT's. De output van de IAT bevat gegevens over de responstijden uit de verschillende fasen van de test en tevens de IAT-score. De IAT-score laat de sterkte en richting zien van de impliciete attitude gebaseerd op hoe snel de respondenten positieve en negatieve associaties maken met betrekking tot de te onderzoeken categorieën. In dit onderzoek zijn de linkse en de rechtse politieke dimensies de te onderzoeken categorieën. De data van beide instrumenten zijn geanalyseerd met behulp van SPSS, een statistisch softwareprogramma. Daarbij is een standaard significantieniveau van .05 aangehouden.

Bij de analyse van de resultaten is een onderscheid gemaakt tussen de controle- en experimentele groep. Deze vergelijking is gemaakt om mogelijke variaties tussen deze twee groepen in de vragenlijst en IAT-scores te kunnen verklaren. Hiervoor zijn factoren die mogelijk stemgedrag kunnen beïnvloeden bestudeerd. De factoren die in dit onderzoek zijn meegenomen betreffen *persoonskenmerken*, *de politieke voorkeur*, *politieke betrokkenheid* en *stemgedrag*". De persoonskenmerken geven de demografische achtergronden weer van de respondenten. De politieke voorkeur geeft een indicatie voor de richting van de impliciete politieke attitude de politieke betrokkenheid met die voorkeur bepaald de sterkte.

Vervolgens zijn de verschillen tussen de vaste en zwevende kiezers onderzocht. De vergelijking tussen de vaste en zwevende kiezer is in dit onderzoek meegenomen gezien de verwachting dat zwevende kiezers eerder het advies van de saa's opvolgen (Rosema, 2009). Zwevende kiezers in deze zijn kiezers die wisselen van stemkeuze bij verschillende verkiezingen. Dit wordt gemeten aan de hand van vraag 9 uit de vragenlijst. De vaste kiezers worden in dit onderzoek gedefinieerd als kiezers die drie keer of vaker achter elkaar op dezelfde partij hebben gestemd. De verwachting is dat de zwevende kiezers gemiddeld jonger en ook minder betrokken zijn met de politiek dan de vaste kiezers. Aan de hand van de factoren *persoonskenmerken*, *de politieke voorkeur*, *politieke betrokkenheid* en *stemgedrag* worden de verschillen en overeenkomsten tussen deze twee groepen bestudeert. Gezien de

verwachte verschillen tussen de vaste en zwevende kiezers zullen deze op een one-tailed significantieniveau worden gemeten.

Voor het meten van de verschillen tussen de controle- en experimentele groep, als ook de vaste en zwevende kiezers is onderzocht of de data normaal verdeeld zijn met een Kolmogorov-Smirnov en Shapiro-Wilk test. Uit de eerste analyse van de data bleek dat de resultaten niet aan de parameter van een normale verdeling voldoen. De data zijn daarom geanalyseerd met behulp van non-parametrische toetsen.

3.5.2 ANALYSE INVLOED SAA'S OP STEMKEUZE

De antwoorden op de vragenlijst voor de constructen *stemkeuzemotivatie*, *motivatie gebruiken saa's* en *waarde advies saa's* worden geanalyseerd om de hoofdvraag: *Wat is de invloed van stemadviesapplicaties op de expliciete politieke attitude van de respondenten?* te beantwoorden. De invloed van de saa's op de expliciete attitude wordt onderzocht aan de hand van het *elaboration likelihood model* (ELM) van Petty en Cacioppo (1986). Vanuit dit perspectief wordt onderzocht of de respondenten gemotiveerd zijn het advies van een saa op te volgen. Dit is bestudeerd aangezien men om tot een attitude ontwikkeling, versterking of verandering te komen gemotiveerd moet zijn om nieuwe informatie mentaal op te nemen en te verwerken. Respondenten die meer gemotiveerd zijn het advies van de saa's op te volgen zullen vanuit dit perspectief meer beïnvloed worden door de saa's dan de respondenten die dat niet zijn.

De motivatie voor een stemkeuze is in dit onderzoek meegenomen om te bestuderen hoe belangrijk verschillende motivaties zijn bij de stemkeuze van de respondenten. Door de stemkeuzemotivatie op deze wijze te onderzoeken wordt de mogelijke invloed van een saa niet los gekoppeld van mogelijke andere motivaties. De mogelijke invloed van de saa's wordt op deze wijze geanalyseerd en gewogen ten opzichte van andere motivaties.

Vervolgens is bestudeerd wat de motivatie is van de respondenten om een saa te gebruiken. Dit is onderzocht bij de respondenten die hebben aangegeven een saa te gebruiken voor de Tweede Kamerverkiezingen. Aan de hand van deze vraag wordt geanalyseerd of de respondenten overtuigd willen worden door het advies.

Tot slot is de waarde die de respondenten hechten aan het advies van een saa bestudeerd. Ook dit is gerelateerd aan de motivatie van de respondenten om het advies van de saa's op te volgen. Hiervoor is onderzocht of de gebruikers van de saa's vertrouwen hebben in het advies dat ze krijgen. Ook is onderzocht hoe waarschijnlijk het is dat de respondenten het

advies van de saa's, het Kieskompas en of de Stemwijzer opvolgen als er een andere politieke partij wordt geadviseerd dan hun voorkeur heeft. Met deze vraag wordt bestudeerd of de respondenten ook geneigd zijn het advies van een saa op te volgen als deze niet een bestaande politieke voorkeur bevestigt. Dit is ter aanvulling van eerder onderzoek waarbij alleen direct gevraagd werd of de respondenten beïnvloed zijn door het advies van de saa's (Boogers, 2006).

3.5.3 ANALYSE VALIDITEIT EN BETROUWBAARHEID IAT

Bij het analyseren van de resultaten van de IAT wordt eerst de validiteit en betrouwbaarheid van de IAT als meetinstrument voor de impliciete politieke attitude onderzocht. Validiteit heeft betrekking op de vraag of het onderzoek door systematische fouten verstoord wordt. Vertaald naar dit onderzoek moeten de respondenten met een sterke politieke voorkeur een duidelijke sterke associatie laten zien in de IAT score voor die desbetreffende voorkeur. Met andere woorden, meet de in dit onderzoek opgestelde IAT daadwerkelijk de impliciete attitude van de respondenten?

Uit onderzoek van Arcuri et al., (2008) blijkt dat er een overeenkomst is tussen de impliciete en expliciete attitude bij respondenten met zowel een uitgesproken als niet uitgesproken expliciete politieke voorkeur. De validiteit van de IAT is daarom onderzocht door de impliciete attitude gemeten met de IAT te vergelijken met de expliciete attitude gemeten met de vragenlijst. Daarbij is gekeken of het verschil maakt of een respondent een linkse en rechtse politiek voorkeur heeft. Om dit te onderzoeken is gebruik gemaakt van een Chi-Kwadraat test uitgevoerd met spss.

De betrouwbaarheid heeft betrekking op de vraag of het onderzoek door toevalsfouten verstoord wordt. Of, en in welke mate er toevalsfouten optreden kunnen vastgesteld worden door een vorm van herhaaldelijke meten. Als er toevalsfouten optreden, levert herhaling een ander resultaat; als toevalsfouten afwezig zijn, levert herhaling hetzelfde resultaat. In conclusie om iets over de betrouwbaarheid te kunnen zeggen worden bij dit onderzoek de IAT-scores tussen de pre- en post-test van de controlegroep met elkaar vergeleken.

3.5.2 ANALYSE IAT-SCORES

De IAT-score hangt af van de reactietijden in fase 3 ten opzichte van de reactietijd in fase 5. Bij het analyseren van alleen de IAT-score bestaat het risico dat kleine verschillen in de

responstijden worden gemaskeerd. Om deze kleine verschillen toch mee te nemen is daarom bij het analyseren van de data gekeken naar verandering in responstijden en de IAT scores van de respondenten in de pre- en post-test van de IAT.

De IAT-scores en responstijden van de respondenten zijn geanalyseerd om de onderzoeksvraag, *Wat is de invloed van stemadviesapplicaties op de impliciete politieke attitude van de respondenten* te beantwoorden. Voor het beantwoorden van deze onderzoeksvraag is gekeken of de reactietijden van deze fasen en de IAT-scores van de pre-test van de controle- en experimentele groep aan elkaar gelijk zijn (1). Daarna is de pre- en post-test van de controlegroep met elkaar vergeleken (2), hetzelfde is gedaan voor de experimentele groep (3). Tot slot is een vergelijking gemaakt tussen de post-test van controle- en experimentele groep(4). De analyse is gedaan door middel van non-parametrische toetsen gezien de data niet normaal verdeeld zijn.

4. RESULTATEN: RESPONDENTEN EN HUN EXPLICIETE ATTITUDE

In het komende hoofdstuk zijn de resultaten weergegeven van de vragenlijst die gebruikt is in dit onderzoek (bijlage 1). Met de vragenlijst is eerst bestudeerd of er verschillen zijn tussen de controle- en experimentele groep die van invloed zijn op stemgedrag en de IAT-score.

Vervolgens zijn de verschillen tussen de vaste en zwevende kiezers zijn onderzocht. Dit onderscheid is gemaakt gezien de verwachting dat de saa's meer invloed hebben op zwevende kiezers dan vaste kiezers (Rosema, 2009).

Voor het uitvoeren van de analyses is eerst onderzocht of de data van de respondenten normaal verdeeld zijn voor de verschillende constructen. Hiervoor is een Kolmogorov-Smirnov en een Shapiro-Wilk test uitgevoerd. Hieruit blijkt dat de data niet normaal verdeeld zijn, de data zullen daarom worden geanalyseerd met non-parametrische toetsen.

4.1 VERSCHILLEN TUSSEN DE CONTROLE- EN EXPERIMENTELE GROEP IN EXPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE

Persoonskenmerken

Er is onderzocht of er verschillen zijn tussen de controle en experimentele groep op de persoonskenmerken leeftijd, geslacht en opleidingsniveau (tabel 4.1a). Uit een Mann-Whitney U test blijkt dat er geen significante verschillen zijn in leeftijd ($U = 685$, $p > .05$) en opleidingsniveau ($U = 831$, $p > .05$) van de respondenten. Met een Chi-Kwadrat is onderzocht of er een gelijke verdeling is van mannen en vrouwen tussen de controle en experimentele groep. Uit deze test blijkt dat ook hier geen significant verschil is tussen beide groepen $\chi^2(1) = .366$, $p > .05$.

Tabel 4.1a: Mann-Whitney toets verschil tussen de controle- en experimentele groep op persoonskenmerken

Persoonskenmerken	Experimentele groep (N=45)		Controlegroep (N=39)		U	Z	P
	M		M				
	M	Rank	M	Rank			
Leeftijd	35,78	38,22	43,67	47,44	685	-1,727	,084
Opleidingsniveau	5,47	43,53	5,18	41,31	831	-,428	,668

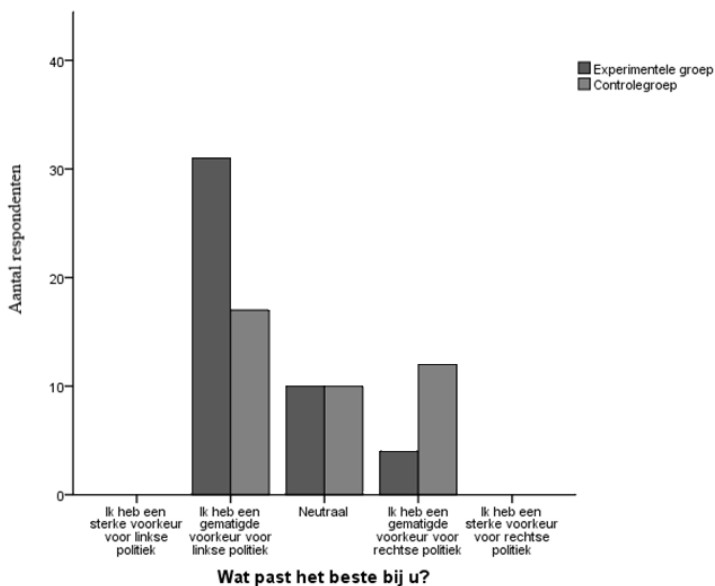
N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde

Opleidingsniveau gemeten op: 1= VMBO/ MAVO, 2= HAVO, 3= VWO, 4= LBO, 5= MBO, 6= HBO, 7= WO

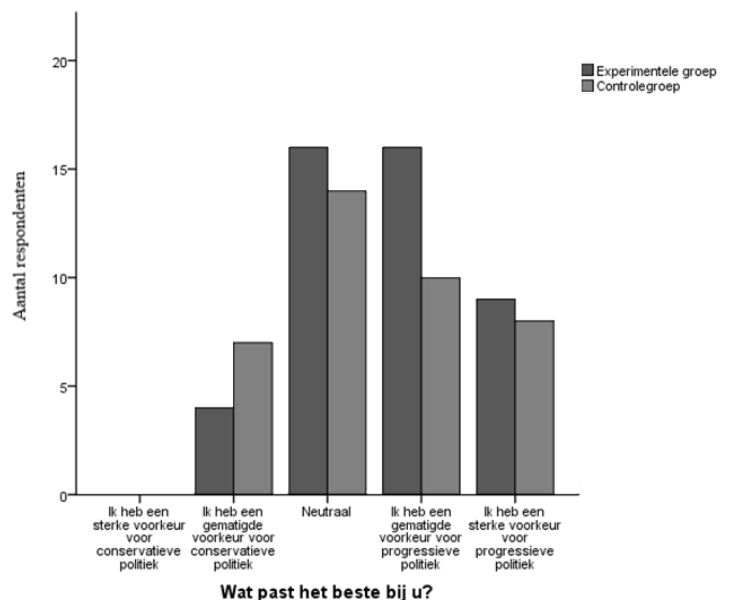
* $p < .05$, two-tailed. ** $p < .01$, two-tailed

Politieke voorkeur

De politieke voorkeur van de respondenten bepaalt de richting van de IAT-score. In de onderstaande figuren 4.1 en 4.2 is de politieke voorkeur van de respondenten van de controle- en experimentele groep weergegeven. Uit figuur 4.1 is af te leiden dat er meer respondenten met een rechtse politieke voorkeur zijn in de controle- dan de experimentele groep. Figuur 4.2 laat zien dat in zowel de controle- als experimentele groep meer respondenten een voorkeur hebben voor progressieve dan conservatieve politieke dimensie. Aan de hand van deze gegevens is de verwachting dat de gemiddelde IAT-scores voor de experimentele groep een sterkere voorkeur laten zien voor linkse politiek dan de controlegroep, conform de verdeling in figuur 4.1.

Figuur 4.1: Verschil in politieke voorkeur in linkse of rechtse politiek tussen de controle- en experimentele groep

Figuur 4.2: Verschil in politieke voorkeur in conservatieve of progressieve politiek tussen de controle- en experimentele groep

Politieke betrokkenheid

De politieke betrokkenheid kan invloed hebben op de sterkte van de impliciete politieke attitude en kan dus de IAT-score versterken. De politieke betrokkenheid is gemeten aan de hand van de politieke interesse, partijbinding en politieke vertrouwen. Het construct politiek vertrouwen is gemeten aan de hand van vijf items. Voor het bepalen van de kwaliteit van dit construct is de Cronbach's Alpha (α) berekend. De Cronbach's Alpha geeft aan of de respondenten consistente antwoorden hebben gegeven op de vragen van het desbetreffende

construct. Het construct politiek vertrouwen heeft een Alpha waarde dat afgerond 0.8 is, dit wordt als betrouwbaar gezien. Geen van de items uit dit construct zullen daarom verwijderd worden en het construct politiek vertrouwen wordt gebruikt in resterende analyses.

Tabel 4.2a: Gemeten Cronbach's Alpha
Betrouwbaarheidsanalyse construct politiek
vertrouwen

	Cronbach's Alpha (α) na verwijderen item
Politiek vertrouwen ($\alpha = .797$)	
Regering	,727
Parlement	,714
Politieke partijen	,747
Politici	,767
Rechterlijke macht	,828

Met een Mann-Whitney U test is bestudeerd of er een significant verschil is tussen de controle- en experimentele groep in politieke interesse en politiek vertrouwen. De resultaten van deze test zijn in tabel 4.2b weergegeven. Uit deze test blijkt dat er een significant verschil is tussen de controle- en experimentele groep in politieke interesse, $U = 658$, $p < .05$, maar niet in politiek vertrouwen $U = 778.50$, $p > .05$. De resultaten laten zien dat de respondenten uit de controlegroep significant meer geïnteresseerd zijn in de politiek dan de respondenten uit de experimentele groep.

Tabel 4.2b: Mann-Whitney toets verschil tussen de controle- en experimentele groep op politieke betrokkenheid

	Experimentele groep		Controlegroep		U	Z	P
	(N=45)		(N=39)				
	M	M Rank	M	M Rank			
Politieke betrokkenheid							
Politieke interesse	3,29	37,62	3,74	48,13	658	-2,063	,039*
Politiek vertrouwen	2,83	40,30	3,05	45,04	778	-,893	,372

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde
 5-punts schaal: 1= Zeer mee eens 3= Neutraal 5= Zeer mee oneens

* $p < .05$, two-tailed.

Vervolgens is met een Chi-Kwadraat toets onderzocht of er een verschil is in de verdeling van het aantal respondenten dat zich verbonden voelt met een politieke partij tussen beide groepen. Uit deze test blijkt dat er in de controlegroep significant meer respondenten zitten die zich verbonden voelen met een politieke partij $\chi^2(1) = 7.334$, $p < .01$. Gezien de respondenten uit de controlegroep gemiddeld meer geïnteresseerd zijn in de politiek en een sterkere binding hebben met een politieke partij is de verwachting dat de IAT-scores een sterkere impliciete associatie aangeven in de richting van hun politieke voorkeur dan bij de experimentele groep.

Stemgedrag

Herhaald stemgedrag en verbondenheid met een politieke partij is een indicatie voor een specifieke politieke voorkeur. Tussen de controle- en experimentele groep zijn geen significante verschillen gevonden met de Mann-Whitney U test op herhaaldelijk stemgedrag, $U = 743.500$, $p > .05$, zoals te zien in tabel 4.3a. De respondenten uit de controlegroep hebben gemiddeld vaker aangegeven dat ze altijd op dezelfde partij stemmen, maar die verschillen zijn dus niet significant.

Tabel 4.3a: Mann-Whitney toets Verschil op eerder stemgedrag tussen de controle- en experimentele groep

	Experimentele groep (N=45)		Controlegroep (N=39)		U	Z	P
	M	Rank	M	Rank			
Stemt altijd op dezelfde partij ^a	3,27	45,48	2,97	39,06	743,500	-1,269	,205

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde

a= Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer mee eens 3= Neutraal 5= Zeer mee oneens

Uit een Pearsons Chi-Kwadraat test blijkt dat er geen significant verschil is tussen de controle- en experimentele groep in het aantal vaste en zwevende kiezers, $\chi^2(1) = 2.836$, $p > .05$. Wel is te zien dat er zich in de controlegroep meer vaste dan zwevende kiezers bevinden. Van de zwevende kiezers uit de controlegroep ($n=39$) die dus niet drie keer op dezelfde partij hebben gestemd hebben zijn twee respondenten die niet meer wisten of ze op dezelfde partij hebben gestemd en vier respondenten mochten bij de afgelopen verkiezingen nog niet stemmen. Uit de experimentele groep ($n=45$) waren drie respondenten die niet meer wisten of ze op dezelfde partij hebben gestemd en vijf respondenten mochten nog niet stemmen bij de afgelopen verkiezingen.

Aan de respondenten, die hebben aangegeven dat ze drie keer of vaker op dezelfde partij hebben gestemd, is gevraagd hoe waarschijnlijk het is dat ze in de toekomst ook weer op dezelfde partij gaan stemmen (tabel 4.3b). Uit een Mann-Whitney U test blijkt dat er geen significant verschil zit in de waarschijnlijkheid dat de respondenten nog een keer op dezelfde partij gaan stemmen tussen de controle- en experimentele groep, $U = 163$, $p > .05$. De respondenten uit beide experimentele groepen die drie keer of vaker op dezelfde partij hebben gestemd vinden het waarschijnlijk dat ze dat in de toekomst blijven doen.

Tabel 4.3b: : Mann-Whitney toets verschillen eerder stemgedrag tussen de controle- en experimentele groep

	Experimentele groep (N=16)		Controlegroep (N=21)		U	Z	P
	M	Rank	M	Rank			
Hoe waarschijnlijk is het dat u weer op deze politieke partij zal gaan stemmen	1,75	19,31	1,76	18,76	163	-,168	,867

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde
Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer waarschijnlijk 3= Neutraal 5= Zeer onwaarschijnlijk

Tot slot laat een Mann-Whitney U test zien dat er geen significante verschillen zijn tussen de controle- en experimentele groep in of de respondenten per politieke dimensie altijd op een partij stemmen die hier volgens hun onder valt (tabel 4.3c). Deze vraag is aan alle respondenten gesteld ($n=84$). De testen laten voor beide groepen geen voorkeur zien voor een specifieke politieke dimensie waar altijd op gestemd wordt.

Tabel 4.3c: : Mann-Whitney toets verschillen stemgedrag per politieke dimensie tussen de controle- en experimentele groep

	Experimentele groep (N=45)		Controlegroep (N=39)		U	Z	P
	M	Rank	M	Rank			
Linkse partij	2,27	41,54	2,38	43,60	834,500	-,009	,993
Rechtse partij	2,80	43,61	2,69	41,22	827,500	-,165	,869
Conservatieve partij	2,69	42,52	2,72	42,47	876,500	-,392	,695
Progressieve partij	2,02	42,10	2,08	42,96	859,500	-,457	,647

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde
Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer mee eens 3= Neutraal 5= Zeer mee oneens

Verschillen tussen de controle- en experimentele groep

Er is een aantal verschillen gevonden tussen de controle- en experimentele groep die invloed kunnen hebben op stemgedrag en de IAT-scores. Er is een significant verschil gevonden in de politieke voorkeur. In de controlegroep zitten relatief meer respondenten met een uitgesproken rechtse politieke voorkeur dan in de experimentele groep. Ook zijn er significante verschillen gevonden in de politieke betrokkenheid van de respondenten op zowel de politieke interesse als partijbinding. Uit de resultaten blijkt dat de respondenten uit de controlegroep sterker betrokken zijn met de politiek op deze twee items.

De controlegroep heeft gemiddeld genomen een andere politieke voorkeur en is meer betrokken bij de politiek dan de experimentele groep. De verwachting is dat de gemiddelde IAT-score van de controlegroep sterker naar de rechtse impliciete politieke attitude zal neigen dan de experimentele groep dit effect wordt mogelijk versterkt door de sterkere politieke betrokkenheid.

Er zijn geen significante verschillen gevonden tussen de controle en experimentele groep op herhaald stemgedrag en partijbinding. Voor beide categorieën is wel te zien dat er relatief meer respondenten in de controlegroep zitten die sterker verbonden zijn met een partij dan in de experimentele groep. Omdat het verbonden zijn aan een politieke partij een belangrijke invloed heeft op toekomstig stemgedrag is de verwachting dat dit verschil tussen de controle en experimentele groep wel invloed heeft op de stemkeuze en de IAT-scores van de respondenten. De eerste vergelijkingen tussen de controle- en experimentele groep geven dus belangrijke verschillen aan die gevolgen hebben voor de interpretatie van de resultaten van dit onderzoek.

4.2 VERSCHILLEN EN OVEREENKOMSTEN TUSSEN VASTE EN ZWEVENDE KIEZERS IN EXPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE

In deze paragraaf zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de vaste en zwevende kiezers onderzocht. Aan de hand van deze gegevens wordt bestudeerd wat de achtergronden zijn en het stemgedrag is van de zwevende kiezers ten opzichte van de vaste kiezers. De zwevende kiezers zijn kiezers die niet drie keer of vaker achter elkaar op eenzelfde partij hebben of kunnen stemmen. In totaal zijn er in dit onderzoek 47 zwevende kiezers en 37 vaste kiezers te onderscheiden.

Persoonskenmerken

Met een Mann-Whitney U test is onderzocht of er verschillen zijn in leeftijd en opleidingsniveau tussen de vaste en zwevende kiezers (tabel 4.4a). Uit deze testen blijkt dat er geen significant verschil is in het opleidingsniveau tussen de vaste en zwevende kiezers, $U = 745.500$, $p > .05$. Wel is er een significant verschil gevonden in de gemiddelde leeftijd tussen de vaste en zwevende kiezers, $U = 662.500$, $p < .05$. De vaste kiezers zijn gemiddeld ouder (43,5 jaar) dan de zwevende kiezers (36,6 jaar).

Tabel 4.4a: : Mann-Whitney toets verschil tussen de vaste en zwevende kiezers op persoonskenmerken

	Vaste kiezers		Zwevende kiezers		U	Z	P
	(N=37)		(N=47)				
	M		M				
	Rank		Rank				
Persoonskenmerken							
Leeftijd	43,05	48,09	36,60	38,10	662,500	-1,866	,031 [†]
Opleidingsniveau	5,51	45,85	5,19	39,86	745,500	-1,147	,251

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waard

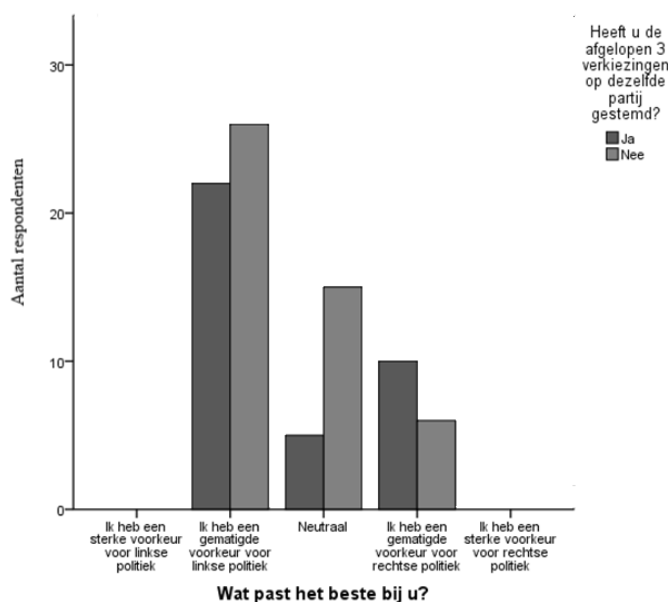
Opleidingsniveau gemeten op: 1= VMBO/ MAVO, 2= HAVO, 3= VWO, 4= LBO, 5= MBO, 6= HBO, 7= WO

[†] $p < .05$, one-tailed.

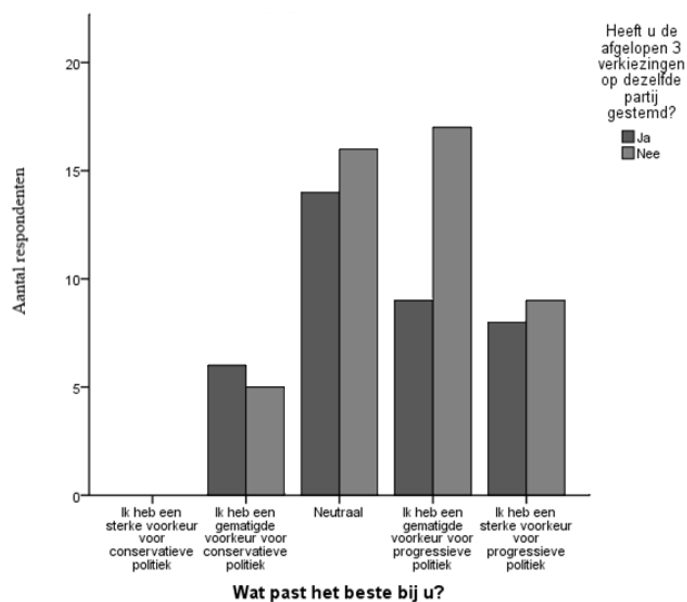
De verdeling van mannen en vrouwen onder de vaste en zwevende kiezers is onderzocht door middel van een Pearsons Chi-Kwadraat toets. Er zijn geen significante verschillen gevonden tussen de vaste en zwevende kiezers in de verdeling tussen mannen en vrouwen, $\chi^2(1) = .378$, $p > .05$.

Politieke voorkeur

In de figuren 4.3 en 4.4 zijn de politieke voorkeuren weergegeven van de vaste en zwevende kiezers. Uit de figuren blijkt dat de meeste vaste en zwevende kiezers uit dit onderzoek een politieke voorkeur hebben voor linkse en progressieve politiek. Wel is een duidelijk verschil te zien tussen de vaste en zwevende kiezers in het aantal respondenten die hebben aangegeven geen politieke voorkeur te hebben voor linkse of rechtse politiek.

Figuur 4.3 Verschil in politieke voorkeur in linkse of rechtse politiek tussen de vaste en zwevende kiezers

Figuur 4.4: Verschil in politieke voorkeur in conservatieve en progressieve politiek tussen de vaste en zwevende kiezers

Uit een Pearsons Chi-Kwadraat test blijkt dat er inderdaad een significant verschil is tussen de vaste en zwevende kiezers in het aantal respondenten dat wel of geen politieke voorkeur heeft aangegeven tussen de linkse en rechtse politieke dimensie, $\chi^2(1) = 3.864$, $p < .05$. Dit betekent dat er, zoals verwacht, significant minder zwevende kiezers een expliciet uitgesproken politieke voorkeur hebben aangegeven ten opzichte van de linkse en rechtse politieke dimensie.

Politieke betrokkenheid

Om de politieke betrokkenheid van de vaste en zwevende kiezers te onderzoeken is gekeken naar de mate van politieke interesse, politiek vertrouwen en de verbondenheid met een politieke partij van de respondenten. Uit een Mann-Whitney U test blijkt dat er tussen de vaste en zwevende kiezers geen significante verschillen zijn in politieke interesse ($U = 703$, $p > .05$) en politiek vertrouwen ($U = 763.500$, $p > .05$). De verwachting was dat hier wel een significant verschil gevonden zou worden.

4.5: : Mann-Whitney toets verschil tussen de vaste en zwevende kiezers op politieke betrokkenheid

Politieke betrokkenheid	Vaste kiezers (N=37)		Zwevende kiezers (N=47)		U	Z	P
	M	M	M	M			
		Rank		Rank			
Politieke interesse	3,73	47,00	3,32	38,96	703,000	-1,572	,116
Politiek vertrouwen	3,03	45,36	2,85	40,24	763,500	-,961	,337

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waard
5-punts schaal: 1= Zeer mee eens 3= Neutraal 5= Zeer mee oneens

Met een Pearsons Chi-Kwadraat test is onderzocht of er een significant verschil is tussen de vaste en zwevende kiezers in het aantal respondenten die hebben aangegeven een binding te hebben met een politieke partij. Uit deze test blijkt dat er naar verwachting een sterk significant verschil is tussen de vaste en zwevende kiezers, $\chi^2(1) = 16.070$, $p < .001$. Dit betekent dat significant meer vaste kiezers hebben aangegeven een aanhanger te zijn van een politieke partij namelijk 43,2% ten opzichte van 6,4% van de zwevende kiezers.

Stemgedrag

Er is een sterk significant verschil gevonden tussen de vaste en zwevende kiezers met een Mann-Whitney U test op het item: *“Ik stem altijd op dezelfde partij”*, $U = 401.500$, $p < .001$. De vaste kiezers zijn het significant vaker eens met deze stelling dan de zwevende kiezers. Tot slot zijn er op de items betreffende of de respondenten altijd op een partij uit één of meerdere politieke dimensies stemmen, geen significante verschillen gevonden. Dit wijst erop dat zwevende kiezers net als vaste kiezers wel een politieke voorkeur kunnen hebben voor een politieke dimensie. Uit de gemiddelde scores blijkt dat zowel de vaste als zwevende kiezers, in dit onderzoek, een voorkeur hebben voor linkse en progressieve partijen.

Tabel 4.6: : Mann-Whitney toets verschillen in stemgedrag per politieke dimensie tussen de vaste en zwevende kiezers

	Vaste kiezers (N=37)		Zwevende kiezers (N=47)		U	Z	P
	M	M Rank	M	M Rank			
Stemt altijd op dezelfde partij	2,59	29,85	3,55	52,46	401,500	-4,451	,000***
Linkse partij	2,32	42,39	2,32	42,59	865,500	-,037	,971
Rechtse partij	2,73	41,78	2,77	43,06	843,000	-,244	,808
Conservatieve partij	2,76	42,43	2,66	42,55	867,000	-,023	,981
Progressieve partij	2,16	44,16	1,96	41,19	808,000	-,565	,572

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde

Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer mee eens 3= Neutraal 5= Zeer mee oneens

***p < .001, two-tailed.

Verschillen tussen vaste en zwevende kiezers

Er is een aantal verschillen gevonden tussen de vaste en zwevende kiezers. Zo is de gemiddelde leeftijd van de zwevende kiezers significant lager dan die van de vaste kiezers. De zwevende kiezers geven significant vaker aan dat ze geen politieke voorkeur hebben ten opzichte van linkse of rechtse politiek. Ook is er een significant verschil tussen de vaste en zwevende kiezers in het aantal respondenten dat heeft aangegeven een aanhanger te zijn van een politieke partij. Tot slot zijn significant meer zwevende kiezers het met de stelling eens: *“ik stem altijd op dezelfde partij”* eens dan vaste kiezers.

Er is geen significant verschil gevonden in politieke interesse tussen de vaste en zwevende kiezers. Uit de gemiddelde scores van de vaste en zwevende kiezers blijkt dat de zwevende kiezers wel gemiddeld lager scoren op politieke interesse. Dat dit verschil niet significant is kan verklaard worden door het relatief kleine aantal respondenten in dit onderzoek.

Uit deze resultaten blijkt dat de zwevende kiezers geen sterke binding hebben met een politieke partij en of politieke stroming, ten opzichte van de vaste kiezers. In essentie ontbreken de lange termijn factoren die zouden meespelen bij het motiveren van een stemkeuze. De verwachting is dat voor de zwevende kiezers voornamelijk korte termijn factoren een belangrijke rol spelen in de motivatie om op een politieke partij te stemmen. Eén van de korte termijn factoren zijn partij specifieke standpunten die naar voren komen in een stemadviesapplicatie (saa). Dit maakt het waarschijnlijk dat als de zwevende kiezers gemotiveerd zijn het advies van de saa's op te volgen dit kan leiden tot het ontwikkelen, veranderen en of versterken van een politieke attitude.

4.3 RESULTATEN INVLOED SAA'S OP DE EXPLICIETE ATTITUDE

In dit deel van het resultatenhoofdstuk wordt hoofdvraag: *Wat is de invloed van stemadviesapplicaties op de expliciete politieke attitude van de respondenten?* bestudeerd. Daarbij is onderzocht of de respondenten gemotiveerd zijn het advies van de saa's op te volgen en of ze ook bereid zijn dit te doen. In de analyse wordt een onderscheid gemaakt tussen de controle- en experimentele groep om te onderzoeken of het gebruiken van de saa invloed heeft gehad op de expliciete attitude. Ook is het onderscheid tussen vaste en zwevende kiezers gemaakt. Dit onderscheid is meegenomen om te onderzoeken of de invloed van de saa's daadwerkelijk groter is bij zwevende dan bij vaste kiezers.

4.3.1 (1) MOTIVATIE'S VOOR EEN STEMKEUZE

Het bepalen van de motivatie van de respondenten om op een bepaalde partij te stemmen is gedaan aan de hand van twee vragen. Bij de eerste vraag is gekeken wat voor de respondenten *het* belangrijkste argument is om op een politieke partij te stemmen. Daaropvolgend konden de respondenten aangeven hoe belangrijk ze de individuele argumenten vinden bij het bepalen van de stemkeuze. De resultaten van deze vragen zijn in de onderstaande tabellen (4.7 en 4.8) weergegeven.

Uit een frequentie-analyse blijkt dat met name de ideologie (33,3%) en het verkiezingsprogramma (32,1%) door de respondenten als belangrijkste motivatie achter hun stemkeuze worden aangegeven (tabel 4.7). Ook de respondenten in de experimentele groep vinden ideologie (37,8%) de belangrijkste motivatie om op een bepaalde politieke partij te stemmen met daar op volgend het verkiezingsprogramma (26,7%). Door de respondenten in de controlegroep wordt het verkiezingsprogramma (38,5%) het meest genoemd als belangrijkste motivatie om op een politieke partij te stemmen. Daaropvolgend wordt ideologie (28,2%) als belangrijkste argument aangegeven. Een verschil tussen de controle- en experimentele groep is dat er relatief meer respondenten uit de controlegroep hebben aangegeven dat het stemmen dat het (bijna) altijd stemmen op dezelfde partij de belangrijkste motivatie is om op een politieke partij te stemmen.

Uit de frequentie-analyse zijn een aantal verschillen tussen de vaste en zwevende kiezers ontdekt. Uit de tabel 4.7 is af te lezen dat ideologie (40,5%) het meest genoemd wordt door de vaste kiezers als belangrijkste motivatie om op een politieke partij te stemmen. Als tweede meest voorkomende motivatie wordt het verkiezingsprogramma (32,4%) genoemd.

Ook is te zien dat, zoals verwacht, de vaste kiezers vaker dan de zwevende kiezers de motivatie (*bijna*) *altijd stemmen op dezelfde partij* noemt als belangrijkste motivatie om op een partij te stemmen.

Het verkiezingsprogramma (31,9%) wordt door de zwevende kiezers het meest genoemd als belangrijkste argument om op een politieke partij te stemmen met daaropvolgend de ideologie (27,7%) van een politieke partij. Tot slot geven de zwevende kiezers ten opzichte van de vaste kiezers vaker de motivatie *partij specifieke standpunten* als belangrijkste motivatie aan om op een politieke partij te stemmen. Dit is een factor die is aangeduid in de kiestheorieën als een korte termijn factor die op het laatste moment een stemkeuze kunnen beïnvloeden. Zoals verwacht wordt deze factor ook vaker bij de zwevende kiezers als het belangrijkste argument voor de stemkeuze genoemd dan bij de vaste kiezers.

Uit de tabel met de frequentie-analyse is af te leiden dat er een kleine groep respondenten is die het advies van de saa's de belangrijkste motivatie vinden om op een bepaalde politieke partij te stemmen. Wat hierin opvalt is dat deze respondenten allen binnen de categorie zwevende kiezers vallen. Van de zwevende kiezers geeft 8,5% aan dat het advies van de saa's de belangrijkste motivatie is om op een politieke partij te stemmen. Van het totaal aantal respondenten is dit een beperkte groep van 4,8%.

Tabel 4.7: Belangrijkste stemkeuzemotivatie respondenten

	Belangrijkste motivatie stemkeuze (N=84)	Experimentele groep (N=45)	Controle- groep (N=39)	Vaste kiezers (N=37)	Zwevende kiezers (N=47)
	Percentage genoemd	Percentage genoemd	Percentage genoemd	Percentage genoemd	Percentage genoemd
Ideologie	33,3	37,8	28,2	40,5	27,7
Verkiezingsprogramma	32,1	26,7	38,5	32,4	31,9
Partij specifiek standpunt	9,5	11,1	7,7	2,7	14,9
Ik stem (bijna) altijd op deze partij	6	2,2	10,3	10,8	2,1
Advies saa's	4,8	6,7	2,6	0	8,5
Voorkomen dat een andere partij de grootste wordt	4,8	6,7	2,6	5,4	4,3
Ik wil dat de partij waar ik op stem de grootste wordt	3,6	4,4	2,6	2,7	4,3
Lijsttrekker	2,4	4,4	0	0	4,3
Protest tegen andere partij(en)	0	0	0	0	0
Anders	3,5	0	7,7	5,5	2

N= Aantal respondenten

Vervolgens konden de respondenten per motivatie aangeven hoe belangrijk ze deze vonden op een 5-punts Likertschaal (tabel 4.8). Uit een Mann-Whitney U test blijkt dat er alleen een significant verschil is tussen de controle- en experimentele groep op hoe belangrijk de lijsttrekker is bij de stemkeuze, $U = 605.500$, $p = .05$. Aan de gemiddelde scores is af te leiden dat de respondenten uit de controlegroep de lijsttrekker significant minder belangrijk vinden bij het maken van een stemkeuze dan de respondenten uit de experimentele groep. Als er specifiek naar het advies van de saa's wordt gekeken is te zien dat door zowel de controle- als experimentele groep het advies als onbelangrijk wordt ervaren bij de stemkeuze motivatie.

Tabel 4.8: : Mann-Whitney toets verschil in stemkeuzemotivatie tussen controle- en experimentele groep

	Experimentele groep (N=45)		Controlegroep (N=39)		U	Z	P
	M	M Rank	M	M Rank			
Ideologie	3,86	39,77	3,89	41,35	764,000	-,319	,750
Verkiezingsprogramma	3,86	40,05	3,87	42,03	779,000	-,397	,691
Partij specifiek standpunt	3,58	38,01	3,78	43,39	688,500	-1,097	,273
Ik stem (bijna) altijd op deze partij	2,93	38,70	3,00	40,39	725,500	-,341	,733
Advies saa's	2,74	44,13	2,35	36,28	639,500	-1,552	,121
Voorkomen dat een andere partij de grootste wordt	2,67	43,59	2,39	38,07	705,500	-1,090	,276
Ik wil dat de partij waar ik op stem de grootste wordt	3,33	43,26	2,97	37,30	677,000	-1,186	,236
Lijsttrekker	3,40	45,08	2,95	35,43	605,500	-1,960	,050*
Protest tegen andere partij(en)	2,62	43,61	2,16	35,91	625,500	-1,538	,124

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde

Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer onbelangrijk 3= Neutraal 5= Zeer belangrijk

* $p < .05$, two-tailed.

Met Mann-Whitney U testen is ook een vergelijking gemaakt tussen de vaste en zwevende kiezers voor de verschillende motivaties om op een politieke partij te stemmen (tabel 4.9). Uit deze testen blijkt dat er significante verschillen zijn tussen deze twee groepen op de motivaties *ideologie* ($U = 556.500$, $p < .05$), *verkiezingsprogramma* ($U = 600.500$, $p < .05$), *partij specifieke standpunt* ($U = 580.000$, $p < .05$), *ik stem (bijna) altijd op deze partij* ($U = 532.000$, $p < .05$), *advies saa's* ($U = 566.500$, $p < .05$), en de *lijsttrekker* ($U = 567.000$, $p < .05$).

.05). De vaste kiezers vinden, gemiddeld genomen, alle motivaties waarbij een significant verschil gevonden werd belangrijker dan de zwevende kiezers, behalve het advies van de saa's. Dit betekent dat de zwevende kiezers het advies van de saa's significant belangrijker vinden dan de vaste kiezers en de andere motivaties waarbij een significant verschil gevonden is minder belangrijk.

Tabel 4.9: : Mann-Whitney toets verschil in stemkeuzemotivatatie tussen vaste en zwevende kiezers

	Vaste kiezers (N=37)		Zwevende kiezers (N=47)		U	Z	P
	M	M Rank	M	M Rank			
Ideologie	4,19	47,04	3,61	35,15	556,500	-2,388	,017*
Verkiezingsprogramma	4,19	46,82	3,60	36,34	600,500	-2,091	,037*
Partij specifiek standpunt	3,94	46,39	3,45	35,68	580,000	-2,178	,029*
Ik stem (bijna) altijd op deze partij	3,31	45,80	2,67	34,37	532,000	-2,289	,022*
Advies saa's	2,23	34,16	2,82	45,43	565,500	-2,220	,026*
Voorkomen dat een andere partij de grootste wordt	2,67	43,82	2,44	38,74	708,500	-,997	,319
Ik wil dat de partij waar ik op stem de grootste wordt	3,31	42,99	3,04	38,57	700,500	-,875	,382
Lijsttrekker	3,46	46,80	2,98	35,60	567,000	-2,260	,024*
Protest tegen andere partij(en)	2,40	40,30	2,41	39,76	759,500	-,107	,915

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde

Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer mee oneens 3= Neutraal 5= Zeer mee eens

*p < .05, two-tailed.

Motivatatie voor een stemkeuze

Uit de resultaten blijkt dat de controle- en experimentele groep niet sterk van elkaar verschillen in hun motivatie om op een bepaalde politieke partij te stemmen. Er is alleen een significant verschil gevonden in het belang van de lijsttrekker tussen de controle- en experimentele groep. De verwachting is dat dit verschil geen rol speelt in de resultaten van de IAT. Belangrijk is dat voor beide groepen gemiddeld het advies van een saa's niet gezien wordt als een belangrijk argument om op een politieke partij te stemmen. Er zijn slechts een beperkt aantal respondenten die hebben aangegeven dat het advies van een saa wel het belangrijkste argument is. Dit betekent dat de saa's ten opzichte van alle stemgerechtigden

slechts een beperkte invloed hebben op de uitslag van de verkiezingen, maar laat tegelijkertijd zien dat ze op individueel niveau wel degelijk grote invloed kunnen hebben.

De zwevende kiezers vinden het advies van de saa's belangrijker dan de vaste kiezers. Dit komt overeen met eerdere verwachtingen uit andere onderzoeken en de bevindingen uit de vorige paragraaf. Dit betekent dat de invloed van het advies van de saa's in de motivatie bij zwevende kiezers een grotere rol speelt dan bij vaste kiezers. Dat de andere motivaties significant minder belangrijk zijn versterkt tevens het belang van het advies van de saa's in de stemkeuze. Bij een kleine groep zwevende kiezers is het advies zelfs de belangrijkste motivatie om op een politieke partij te stemmen. Hieruit blijkt dat er ook tussen de individuele zwevende kiezers een verschil is in de mate van invloed die de saa's hebben op de stemkeuze.

4.3.2 (2) GEBRUIK VAN DE STEMADVIESAPPLICATIE(S)

Hoewel de respondenten het advies van de saa's gemiddeld genomen minder belangrijk vinden dan andere argumenten om op een bepaalde politieke partij te stemmen, gebruiken miljoenen mensen deze programma's tijdens de verkiezingen. Om de motivatie voor het gebruik van de saa's onder de respondenten te bestuderen is ten eerste onderzocht hoeveel en welke respondenten gebruik maken van een saa tijdens de Tweede Kamerverkiezingen. In tabel 4.10 is af te lezen dat 50% van de respondenten hebben aangegeven het Kieskompas, de Stemwijzer of beide programma's te gebruiken tijdens de verkiezingen. Ook is te zien dat er relatief meer respondenten in de controlegroep gebruik maken van een saa tijdens de verkiezingen dan de experimentele groep. De vaste kiezers gebruiken vaker beide saa's (37,8%) dan de zwevende kiezers (14,9%). Er zijn wel evenveel zwevende als vaste kiezers die gebruik maken van een saa, maar de meeste zwevende kiezers maken alleen gebruik van de Stemwijzer (31,9%).

Tabel 4.10: Verdeling gebruik van saa's tijdens de nationale verkiezingen

	Percentage Totaal (N=84)	Percentages Experimentele groep (N=45)	Percentages Controlegroep (N=39)	Percentages Vaste kiezers (N=37)	Percentages Zwevende kiezers (N=47)
Het Kieskompas en de Stemwijzer	25,0%	28,9%	20,5%	37,8%	14,9%
Het Kieskompas	2,4%	2,2%	2,6%	0%	4,3%
De Stemwijzer	22,6%	28,9%	15,4%	10,8%	31,9%
Geen van beide	50,0%	40,0%	61,5%	51,4%	48,9%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Uit een Pearsons Chi-Kwadraat test blijkt dat er een significant verschil is in de verdeling van respondenten die wel of geen saa gebruiken tijdens de Tweede Kamerverkiezingen, $\chi^2(1) = 3.877$, $p < .05$. Uit de gegevens van tabel 4.10 is af te leiden dat er significant meer respondenten in de experimentele groep gebruik maken van een saa dan in de controlegroep.

Vervolgens is ook gekeken naar de verschillen tussen de vaste en zwevende kiezers in het wel of niet gebruiken van een saa. Uit een Pearsons Chi-Kwadraat toets blijkt dat er geen significant verschil is in het aantal gebruikers van een saa tussen de vaste en zwevende kiezers, $\chi^2(1) = .048$, $p > .05$. Dit betekent dat hoewel de vaste kiezers het advies van de saa's significant minder belangrijk vinden dan de zwevende kiezer, ze er wel evenveel gebruik van maken. Waarbij dat wanneer de vaste kiezers gebruik maken van een saa ze wel vaker beide programma's gebruiken.

Motivatie gebruik saa's

Aan de respondenten die gebruik maken van een saa tijdens de nationale verkiezingen (N=42), is gevraagd wat hun motivatie is om dit te doen. In tabel (4.11) zijn de voornaamste redenen weergegeven waarom de saa's bezocht worden. Uit de tabel is af te leiden dat *het testen of mijn voorkeur ook goed bij mijn standpunten past* voor de respondenten de belangrijkste reden is om een saa te bezoeken. De motivatie *meer te weten komen over de standpunten* is daaropvolgend de belangrijkste motivatie. De motivatie *Stemadvies over welke partij ik het best kan gaan stemmen* wordt door de respondenten niet als meeste belangrijke motivatie gezien en scoort tussen neutraal en een beetje belangrijk.

Tabel 4.11: Motivaties bezoeken saa's

	Bezoekers van saa's (N=42)	
	M	SD
Meer te weten komen over de standpunten	5,07	0,97
Testen of mijn voorkeur ook goed bij mijn standpunten past	5,34	0,94
Stemadvies over welke partij ik het best kan gaan stemmen	4,62	1,15
Nieuwsgierigheid naar de werking van de stemadviesapplicatie(s)	4,20	1,63
Mezelf laten verrassen door het advies van de stemadviesapplicatie(s)	4,29	1,66

Gemeten op 7-punts schaal: 1= Zeer onbelangrijk 4= Neutraal 7= Zeer belangrijk
M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie

Uit een Mann-Whitney U test blijkt dat er geen significante verschillen zijn tussen de controle- en experimentele groep in de motivatie om een saa's te bezoeken (tabel 4.12). Dit betekent dat de respondenten uit beide groepen om vergelijkbare redenen de saa's bezoeken. Voor de respondenten uit beide groepen zijn de motivaties *het testen of mijn voorkeur ook goed bij mijn standpunten past* en *meer te weten komen over de standpunten* de belangrijkste.

Tabel 4.12: : Mann-Whitney toets verschil in motivaties voor het gebruiken van saa's tussen de controle en experimentele groep

	Experimentele groep (N=27)		Controlegroep (N=15)		U	Z	P
	M	M Rank	M	M Rank			
Meer te weten komen over de standpunten	5,00	20,11	5,20	24,00	165,000	-1,060	,289
Testen of mijn voorkeur ook goed bij mijn standpunten past	5,31	20,88	5,40	21,20	192,000	-,088	,930
Stemadvies over welke partij ik het best kan gaan stemmen	4,56	20,63	4,73	23,07	179,000	-,642	,521
Nieuwsgierigheid naar de werking van de stemadviesapplicatie(s)	4,31	21,77	4,00	19,67	175,000	-,552	,581
Mezelf laten verrassen door het advies van de stemadviesapplicatie(s)	4,52	23,44	3,87	18,00	150,000	-1,413	,158

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P= P-waarde
Gemeten op 7-punts schaal: 1= Zeer onbelangrijk 4= Neutraal 7= Zeer belangrijk

De vergelijking tussen de vaste en zwevende kiezers is ook uitgevoerd met een Mann-Whitney U test. Het advies van de saa's speelt een belangrijkere rol in de stemkeuzemotivatie bij de zwevende dan bij de vaste kiezers. De motivaties voor het gebruik van de saa's zullen daarom bij de zwevende kiezers hoger zijn met betrekking tot de inhoudelijke argumentatie voor een stemkeuze dan bij de vaste kiezers. Uit de test blijkt dat dit ook het geval is. Er zijn significante verschillen gevonden in de motivaties: *Het testen of mijn voorkeur ook goed bij mijn standpunten past* ($U = 149, p < .05$), *Meer te weten komen over de standpunten* ($U = 154.500, p < .05$) en *Stemadvies over welke partij ik het best kan gaan stemmen* ($U = 145.500, p < .05$). Hieruit blijkt dat de zwevende kiezers vaker dan de vaste kiezers de saa mede gebruiken om geadviseerd te worden. Dit betekent dat de zwevende kiezers meer dan de vaste kiezers gemotiveerd zijn het advies van een saa op te volgen. Ook zijn inhoudelijke motivaties over de partijstandpunten en het advies voor de zwevende kiezers belangrijker dan voor de vaste kiezers.

Tabel 4.13: : Mann-Whitney toets verschil in motivatie voor het gebruiken van saa's tussen de vaste en zwevende kiezers

	Vaste kiezers (N=18)		Zwevende kiezers (N=24)		U	Z	P
	M	M Rank	M	M Rank			
Meer te weten komen over de standpunten	4,72	18,08	5,33	24,06	154,500	-1,684	0,046*
Testen of mijn voorkeur ook goed bij mijn standpunten past	5,06	17,78	5,57	23,52	149,000	-1,651	0,05*
Stemadvies over welke partij ik het best kan gaan stemmen	4,22	17,58	4,92	24,44	145,500	-1,865	0,031*
Nieuwsgierigheid naar de werking van de stemadviesapplicatie(s)	4,44	22,72	4,00	19,65	176,000	-,831	0,203
Mezelf laten verrassen door het advies van de stemadviesapplicatie(s)	4,67	24,31	4,00	19,40	165,500	-1,316	0,094

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde

Gemeten op 7-punts schaal: 1= Zeer onbelangrijk 4= Neutraal 7= Zeer belangrijk

* $p < .05$, one-tailed.

Motivatie gebruik van de saa's

Uit de resultaten blijkt dat er meer respondenten gebruik maken van een saa in de experimentele groep dan in de controlegroep. Dit betekent dat voorafgaand aan dit onderzoek meer respondenten uit de experimentele groep al kennis hadden en gebruik maakten van een saa. Dit kan mogelijk invloed hebben op het vertrouwen in de saa's en de waarde die de respondenten hechten aan het advies ervan.

Over het algemeen worden de saa's door de respondenten ter informatie en of ter bevestiging van een reeds bestaande politieke voorkeur gebruikt. De vergelijking tussen de vaste en zwevende kiezers laat zien dat er evenveel vaste als zwevende kiezers gebruik maken van de saa's. Er zitten verschillen in welke programma's de twee groepen gebruiken en in de motivatie voor het gebruik.

De resultaten laten zien dat de zwevende kiezers meer gemotiveerd zijn het advies van een saa op te volgen en het programma hier ook voor gebruiken dan de vaste kiezers. Dit betekent dat de zwevende kiezers meer open staan om het advies van de saa's mentaal te verwerken waardoor hun politieke attitude wordt versterkt, veranderd of ontwikkeld. De verwachting is dat de zwevende kiezers ook meer waarde hechten aan het advies van de saa's en dat dus de invloed van de saa's grotere is op de zwevende dan de vaste kiezers. Met betrekking tot de impliciete politieke attitude is de verwachting dat eerder gebruik van een saa geen directe gevolgen heeft gezien deze wordt bepaald door de binding en richting van de politieke voorkeur van de respondenten en deze zijn immers voor het onderzoek al gevormd.

4.3.3 (3)WAARDE ADVIES SAA VOOR DE RESPONDENTEN

In het laatste deel van de vragenlijst is onderzocht hoeveel waarde de respondenten hechten aan het advies van de saa's. Om dit te onderzoeken is eerst gevraagd of de respondenten vertrouwen hebben in het advies van de saa's. Vervolgens is aan de respondenten gevraagd een cijfer te geven voor het advies. De resultaten van deze vragen zijn in tabel 4.14 weergegeven. Uit de tabel is af te leiden dat de respondenten die gebruik maken van een saa gemiddeld neutraal staan in de verwachting dat het advies te vertrouwen is. De gemiddelde beoordeling over het advies van de Stemwijzer en het Kieskompas is gelijk. Uit een Wilcoxon's signed rank test blijkt dat het verschil in cijfer gegeven door de respondenten niet significant is.

Tabel 4.14: Vertrouwen advies saa's

	N	M	SD
Vertrouwen advies saa's ^a	42	2,71	0,84
Cijfer advies Stemwijzer ^b	40	6,5	1,36
Cijfer advies Kieskompas ^b	32	6,63	1,45

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie

a= Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer mee eens 3= Neutraal 5= Zeer mee oneens

b= Gemeten op een schaal van 1-10 met de optie n.v.t.

Vervolgens is onderzocht of er verschillen zijn in de beoordeling en vertrouwen in het advies van de saa tussen de controle- en experimentele groep. Dit is gedaan met een Mann-Whitney U test. Het resultaat van deze test is dat er geen significante verschillen zijn tussen beide groepen. Dit betekent dat de controle- en experimentele groep evenveel vertrouwen hebben in het advies van de saa's. De scores van beide groepen zijn gemiddeld neutraal ten opzichte van het advies.

Tabel 4.15: : Mann-Whitney toets verschil in vertrouwen in het advies van de saa's tussen de controle- en experimentele groep voor de respondenten die een saa gebruiken tijdens de nationale verkiezingen

	Experimentele groep			Controlegroep			U	Z	P
	N	M	M Rank	N	M	M Rank			
Vertrouwen advies saa's ^a	27	2,70	21,39	15	2,73	21,70	199,500	-,084	,933
Cijfer advies Stemwijzer ^b	26	6,58	21,13	14	6,36	19,32	165,500	-,484	,629
Cijfer advies Kieskompas ^b	22	6,59	16,36	10	6,70	16,80	107,000	-,126	,899

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde

a= Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer mee eens 3= Neutraal 5= Zeer mee oneens

b= Gemeten op een schaal van 1-10 met de optie n.v.t.

Verder is er gekeken naar het verschil tussen de vaste en zwevende kiezers. Als er een verschil is tussen de vaste en zwevende kiezers dan is het aannemelijk dat de zwevende kiezers meer vertrouwen hebben. Met een Mann-Whitney U test is onderzocht of deze verwachting juist is. De test laat zien dat zowel op vertrouwen als oordeel over het advies van de saa's er een significant verschil is tussen de vaste en zwevende kiezers. Uit de resultaten is af te leiden dat de zwevende kiezers significant meer vertrouwen hebben in het advies van de saa's (U= 150, $p < .05$) en het advies een significant hogere beoordeling geven bij zowel de Stemwijzer, U= 109, $p < .05$, als het Kieskompas, U= 68, $p < .05$.

Tabel 4.16 : : Mann-Whitney toets verschil in vertrouwen in het advies van de saa's tussen de vaste en zwevende kiezers voor de respondenten die een saa gebruiken tijdens de nationale verkiezingen

	Vaste kiezers			Zwevende kiezers			U	Z	P
	N	M	M Rank	N	M	M Rank			
Vertrouwen advies saa's ^a	18	3,00	25,17	24	2,50	18,75	150,000	-1,785	0,037 [†]
Cijfer advies Stemwijzer ^b	18	5,94	15,56	22	6,95	24,55	109,000	-2,501	,012*
Cijfer advies Kieskompas ^b	16	6,19	12,75	16	7,06	20,25	68,000	-2,345	,019*

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde

a= Gemeten op 5-punts schaal: 1= Zeer mee eens 3= Neutraal 5= Zeer mee oneens

b= Gemeten op een schaal van 1-10 met de optie n.v.t.

*p < .05, two-tailed. [†]p < .05, one-tailed.

Waarde advies saa's

De waarde van het advies voor de respondenten is onderzocht door naar de waarschijnlijkheid te vragen dat de respondenten het advies opvolgen wanneer er een andere partij wordt geadviseerd dan hun voorkeur heeft. Dit is onderzocht aan de hand van twee vragen. Ten eerste is gevraagd wat op dit moment de politieke voorkeur is van de respondenten, dat wil zeggen op welke politieke partij ze zouden stemmen als er nu verkiezingen zouden zijn. De hierop volgende vraag was *Als uit de stemadviesapplicatie(s) een andere partij wordt geadviseerd hoe waarschijnlijk is het dat u het advies opvolgt.*

De vergelijking is gemaakt met een Mann-Whitney U test. Uit deze test blijkt dat er significante verschillen zijn op deze vraag tussen de controle- en experimentele groep. Uit de gemiddelde scores blijkt dat beide groepen het onwaarschijnlijk vinden dat ze het advies volgen. De respondenten uit de controlegroep vinden het gemiddeld onwaarschijnlijker dan de respondenten uit de experimentele groep dat ze dit advies opvolgen. Dit betekent dat de respondenten uit de controlegroep minder geneigd zijn het advies van de stemwijzer en of het kieskompas op te volgen wanneer een andere partij dan hun voorkeur wordt geadviseerd.

Dit verschil kan mogelijk verklaard worden door de significante verschillen tussen de controle- en experimentele groep. Om deze hypothese te onderzoeken is met een Kendall's tau de correlatie tussen de achtergronden van de respondenten en de waarde die de respondenten hechten aan het advies van de saa's onderzocht (bijlage 4 tabel 8.4.2). Uit deze test blijkt dat er een sterk significante relatie is tussen de waarde van het advies en de

politieke interesse, politieke verbondenheid en of de respondenten een vaste of zwevende kiezer zijn. Gezien de verschillen tussen de controle- en experimentele en het aantal respondenten dat heeft meegedaan aan dit onderzoek kan niet worden afgeleid of de experimentele conditie invloed heeft gehad op de waarde die de respondenten hechten aan het advies van de saa's.

4.17: : Mann-Whitney toets verschil waarschijnlijkheid van het opvolgen van het saa advies tussen de controle en experimentele groep

	Experimentele groep			Controlegroep			U	Z	P
	N	M	M Rank	N	M	M Rank			
De stemwijzer	40	3,23	46,03	34	1,91	27,47	339,000	-3,813	,000***
Het kieskompas	34	3,18	41,26	32	1,91	25,25	280,000	-3,508	,000***
De stemwijzer en het kieskompas	34	3,18	41,13	32	1,91	25,39	284,500	-3,470	,001***

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; Df = aantal vrijheidsgraden; T= T-waarde; P= P-waarde
Gemeten op 7-punts schaal: 1= Zeer onwaarschijnlijk 4= Neutraal 7= Waarschijnlijk met de optie n.v.t.

***p < .001, two-tailed.

Daarnaast zijn er significante verschillen gevonden met de Mann-Whitney U test tussen de vaste en zwevende kiezers. Zowel de vaste als zwevende kiezers vinden het onwaarschijnlijk dat ze het advies in deze situatie opvolgen. Uit de analyse blijkt wel dat de zwevende kiezers het significant waarschijnlijker vinden dat ze in deze situatie het advies van de saa's opvolgen. De verschillen zijn zowel significant voor de stemwijzer $U = 410$, $p < .01$, het Kieskompas $U = 344$, $p < .01$ en beide programma's $U = 368$, $p < .05$.

4.18: : Mann-Whitney toets verschil waarschijnlijkheid van het opvolgen van het saa advies tussen de vaste en zwevende kiezers

	Vaste kiezers			Zwevende kiezers			U	Z	P
	N	M	M Rank	N	M	M Rank			
De stemwijzer	34	2,00	29,56	40	3,15	44,25	410,000	-3,019	,003**
Het kieskompas	32	2,00	27,25	34	3,09	39,38	344,000	-2,657	,008**
De stemwijzer en het kieskompas	32	2,06	28,00	34	3,03	38,68	368,000	-2,354	,019*

Gemeten op 7-punts schaal: 1= Zeer onwaarschijnlijk 4= Neutraal 7= Waarschijnlijk met de optie n.v.t.

Opmerking: N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; Df = aantal vrijheidsgraden; T= T-waarde; P= P-waarde

*p < .05, two-tailed. **p < .01, two-tailed.

4.4 CONCLUSIE/ DISCUSSIE: VERGELIJKBAARHEID CONTROLE- EN EXPERIMENTELE GROEP BIJ HET AFNEMEN VAN EEN IAT

Uit de resultaten blijkt dat er een aantal significante verschillen zijn tussen de controle- en experimentele groep die van invloed kunnen zijn op de impliciete politieke attitude.

Samengevat heeft de controlegroep gemiddeld meer een rechtse politieke voorkeur, zijn de respondenten in deze groep meer politiek geïnteresseerd en zijn er meer respondenten gebonden aan één bepaalde partij. Ook gebruiken significant minder respondenten uit de controlegroep een saa tijdens de verkiezingen.

Door deze verschillen is de verwachting voor de resultaten van de IAT dat de controlegroep ook impliciet een sterkere voorkeur voor rechtse politiek laat zien dan de experimentele groep. Deze voorkeur zal worden versterkt door de binding en interesse die deze respondenten hebben met een politieke partij. Deze variaties tussen de controle en experimentele groep zullen daarom het vergelijken van de invloed van de saa's op de impliciete attitude bemoeilijken.

Uit de resultaten van de vragenlijst blijkt dat het merendeel van de respondenten niet gemotiveerd zijn om het advies van de saa's op te volgen. De conclusie die hieruit voortkomt is dat slechts bij een beperkte groep respondenten de saa's invloed hebben op de expliciete politieke attitude en dat deze effecten beperkt van duur zijn. Dit betekent tevens dat als de saa's invloed hebben op de impliciete politieke attitude van de respondenten deze zeer beperkt is. De vraag is of de IAT als meetinstrument precies genoeg is om deze mogelijke subtiele veranderingen in impliciete politieke attitude te kunnen meten. Grote veranderingen zouden wel uitgesloten kunnen worden.

5. RESULTATEN: IMPLICIETE ASSOCIATIE TEST EN IMPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE

In dit tweede resultatenhoofdstuk wordt gekeken naar de data van de IAT om de hoofdvraag: *Wat is de invloed van stemadviesapplicaties op de impliciete politieke attitude van de respondenten* te beantwoorden. Deze vraag wordt beantwoord door de impliciete attitude te meten voor en na het gebruik van het Kieskompas. De analyse wordt gedaan aan de hand van de hypothesen opgesteld in het methode hoofdstuk. Daarbij is (1) gekeken of de pre-test van de controle- en experimentele groep aan elkaar gelijk zijn. (2) vervolgens is de pre- en post-test van de controlegroep met elkaar vergeleken, (3) het zelfde is gedaan voor de experimentele groep. (4) Tot slot is een vergelijking gemaakt tussen de post-test van controle- en experimentele groep. Wanneer alleen de nulhypothese 2 of 3 kan worden verworpen is dit een duidelijke aanwijzing dat de saa invloed heeft op het maken van de test en daarmee de impliciete politieke attitude. De analyses zijn uitgevoerd met non-parametrische toetsen omdat niet alle data normaal verdeeld zijn.

5.1 VALIDITEIT EN BETROUWBAARHEID IAT

In dit eerste deel van het resultatenhoofdstuk wordt de validiteit en betrouwbaarheid van de IAT onderzocht. De validiteit is onderzocht door de impliciete attitude gemeten met de IAT te vergelijken met de expliciete attitude gemeten met de vragenlijst. De betrouwbaarheid is onderzocht door de IAT-scores van de pre- en post-test van zowel de controle- als de experimentele groep met elkaar te vergelijken.

5.1.1 VALIDITEIT

Om iets te kunnen zeggen over de validiteit van de IAT als instrument is gekeken naar de overeenkomst tussen de impliciete en expliciete scores van de respondenten (bijlage 5, tabel 8.5.2). In totaal hebben 84 respondenten de IAT twee keer gemaakt. Echter één respondent heeft geen valide scores omdat deze te langzaam reageerde. Van de respondenten waarvan de data wel binnen de marges bleven hebben $n=63$ in de vragenlijst een expliciete politieke voorkeur aangegeven voor linkse dan wel rechtse politiek. In totaal hebben 47 respondenten een voorkeur voor linkse politiek uitgesproken en 16 respondenten gaven een voorkeur voor rechtse politiek aan. De overige respondenten waren neutraal ten opzichte van beide politieke dimensies.

Voor elke IAT is gekeken of de expliciet aangegeven politieke voorkeur overeenkomt met de IAT-score. De respondenten met een politieke voorkeur hebben in totaal 126 IAT's gemaakt. Het resultaat van deze analyse is in tabel 5.1 weergegeven. Bij de respondenten met een linkse politieke voorkeur komt de impliciete en expliciete attitude in 80,85% van de gevallen overeen. Voor de respondenten met een rechtse politieke voorkeur is dit aanzienlijk minder. De overeenkomst tussen de impliciete en expliciete attitude van de respondenten met een rechtse politieke voorkeur is 65,63%. Dit betekent dat voor alle respondenten samen genomen, de impliciete attitude, gemeten met de in dit onderzoek opgestelde IAT, in 76,98% van de gevallen overeenkomt met de expliciete politieke attitude.

Tabel 5.1: Overeenkomsten en verschillen tussen de impliciete en expliciete politieke attitude bij de respondenten

	Linkse voorkeur		Rechtse voorkeur		Totaal	
	Aantal IAT's	Percentage	Aantal IAT's	Percentage	Aantal IAT's	Percentage
Impliciet = expliciete attitude	76	80,85	21	65,63	97	76,98
Impliciet ≠ expliciete attitude	18	19,15	11	34,38	29	23,02
Totaal aantal IAT's afgenomen	94	100	32	100	126 ^a	100

a= Totaal aantal IAT's afgenomen bij respondenten met een expliciete politieke voorkeur

Gezien het verschil in en overeenkomst tussen de impliciete en expliciete attitude van de respondenten met een linkse voorkeur ten opzichte van de respondenten met een rechtse politieke voorkeur, is gekeken of dit verschil meer dan toevallig is. Hiervoor is gebruik gemaakt van een Pearsons Chi-Kwadraat test. Met deze test wordt onderzocht of de politieke voorkeur een verband heeft met of de impliciete en expliciete politieke attitude wel of niet overeenkomen. De resultaten hiervan zijn in tabel 5.2 weergegeven. Vervolgens is de kansratio berekend om te onderzoeken hoeveel keer waarschijnlijker het is dat de impliciete en expliciete politieke attitude overeenkomt bij respondenten met een linkse politieke voorkeur dan met een rechtse politieke voorkeur.

De Pearson's Chi-Kwadraat blijkt niet significant te zijn. Dit betekent dat de politieke voorkeur geen verband houdt met of de impliciete en expliciete politieke attitude met elkaar overeen komen $\chi^2(1)=3.124$, $p > .05$. Het verschil is net niet significant bij een significantieniveau van .05 en gemeten $p= 0.077$. Uit de kans ratio berekening blijkt dat het 2,211 keer waarschijnlijker is dat de impliciete en expliciete politieke attitude, gemeten met de IAT uit dit onderzoek, overeenkomt bij respondenten met een linkse politieke voorkeur dan met een rechtse politieke voorkeur.

Tabel 5.2: Pearson Chi Kwadraattoets: Toevalligheid verschil tussen politieke voorkeur en de overeenkomst in impliciete en expliciete attitude

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Kwadraat	3,124 ^a	1	,077	,091
<i>Continuity Correction^b</i>	2,323	1	,127	

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,37.

b. Computed only for a 2x2 table

Df = aantal vrijheidsgraden

Hoewel er geen significante waarde is gevonden, is er wel een verschil te zien in het percentage impliciete en expliciete attitude dat overeenkomt tussen respondenten met een linkse en rechtse politieke voorkeur. Dit verschil kan mogelijk verklaard worden door het aantal respondenten met een rechtse politieke voorkeur in deze test. Deze hypothese wordt echter niet ondersteund door de Chi-Kwadraat test.

Een andere verklaring kan zijn dat de associatiewoorden gekoppeld aan de linkse politieke dimensie gebruikt in de IAT voor respondent met een rechtse politieke voorkeur niet sterk genoeg negatief geassocieerd worden. Andersom is het ook mogelijk dat de associatiewoorden gekoppeld aan de rechtse politieke dimensie niet sterk genoeg positief geassocieerd worden met de rechtse politieke stroming. Om deze hypothese te testen is de sterkte van de IAT-score tussen de respondenten met een linkse en rechtse politieke voorkeur onderzocht. Hiervoor is gebruik gemaakt van een Mann-Whitney U test. De resultaten van deze test zijn in tabel 5.3 weergegeven.

Uit deze test blijkt dat de gemiddelde IAT-score van de respondenten met een rechtse politieke voorkeur significant lager is dan van de respondenten met een linkse politieke voorkeur voor de pre-test, $U = 195$, $p < .01$ en de post-test $U = 178$, $p < .01$. Sterker nog, in de post-test laten de respondenten met een rechtse expliciete politieke voorkeur gemiddeld geen impliciete voorkeur zien voor een van beide politieke dimensies terwijl de impliciete politieke attitude van de respondenten met een expliciete linkse politieke voorkeur gemiddeld sterker naar voren komt. Dit komt overeen met de verwachtingen van de hypothese dat de associatiewoorden behorende bij de rechtse politieke dimensie voor de respondenten met een rechtse politieke voorkeur niet sterk genoeg positief geassocieerd worden en of dat de associatiewoorden behorende bij de linkse politieke dimensie niet sterk genoeg negatief geassocieerd worden.

5.3: : Mann-Whitney toets vergelijking sterkte IAT-score tussen respondenten met een linkse en rechtse politieke voorkeur

	Linkse voorkeur (N=47)		Rechtse voorkeur (N=16)		U	Z	P
	M	SD	M	SD			
IAT-score pre-test	,34	,66	,16	,38	195,000	-2,858	,004**
IAT-score post-test	,45	,48	,01	,49	178,000	-3,126	,002**

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde
 IAT-scores schaal +2 tot -2;(-) 0,15 Geringe voorkeur; (-)0,35 Gematigde voorkeur; (-)0,65 Sterke voorkeur
 **p < .01, two-tailed.

Met betrekking tot de validiteit van de IAT als meetinstrument betekent dit dat met name voor respondenten met een rechtse politieke voorkeur de test minder valide is dan voor de respondenten met een linkse politieke voorkeur. Gezien er in de controlegroep van dit onderzoek meer respondenten met een rechtse politieke voorkeur bevinden kan dit gevolgen hebben voor de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek. Door de verdeling van respondenten met een rechtse politieke voorkeur onder de controle groep kan dit gevolgen hebben voor de vergelijkbaarheid van de resultaten uit de controlegroep met de experimentele groep.

5.1.2 BETROUWBAARHEID

De betrouwbaarheid van de IAT wordt afgeleid aan de hand van de toevalsfouten gemaakt met het instrument. Als er toevalsfouten optreden, levert herhaling een ander resultaat. Daarom is het belangrijk om de betrouwbaarheid vast te stellen bij de controlegroep. Eerst is gekeken naar de overeenkomst in gemiddelde scores tussen de pre- en post-test van de controlegroep. De resultaten van deze test zijn in de tabellen 5.4a en 5.4b weergegeven.

Uit een Wilcoxon's signed-rank test blijkt dat er een significant verschil is in de gemiddelde IAT-score ($p < .001$) en responstijden tussen de pre- ($p < .05$) en post-test ($p < .05$) van de controlegroep. Dit wijst op individuele variatie in de resultaten van de IAT tussen de pre- en post-test van de controlegroep. Dit betekent dat er variatie is in de gemiddelde sterkte en of richting van de impliciete attitude gemeten met de IAT en dat er variatie moet zijn in de individuele scores van de respondenten tussen de pre- en post-test van de controlegroep.

Tabel 5.4a: Wilcoxon's signed-rank test vergelijking pre- en post-test controlegroep responstijden

	Responstijd Fase 3		Responstijd Fase 3			
	pre-test (ms)		post-test (ms)			
	M	SD	M	SD	Z	P
Controlegroep (N=38)	1885,59	800,50	1499,15	571,29	-3,691 ^b	,000***

	Responstijd fase 5		Responstijd fase 5 post-test			
	pre-test					
	M	SD	M	SD	Z	P
Controlegroep (N=38)	1925,34	861,82	1730,41	768,00	-2,342 ^b	,019**

b. Based on positive ranks.

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; ms= milliseconden

*p < .05, two-tailed. **p < .01, two-tailed.***p < .001, two-tailed.

Tabel 5.4b: Wilcoxon's signed-rank test vergelijking pre- en post-test controlegroep IAT-score

	IAT-score pre-test		IAT-score post-test		Z	P
	M	SD	M	SD		
Controlegroep (N=38)	,032	,52	,22	,43	-1,980 ^a	,048*

a. Based on negative ranks.

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; ms= milliseconden

IAT-scores schaal +2 tot -2;(-) 0,15 Geringe voorkeur; (-)0,35 Gematigde voorkeur; (-)0,65 Sterke voorkeur

*p < .05, two-tailed. **p < .01, two-tailed.***p < .001, two-tailed.

Vervolgens is met een Kendall's tau de correlatie tussen de IAT-score tussen de pre- en post-test van de experimentele en controlegroep onderzocht. De experimentele groep is meegenomen gezien de verschillen in achtergronden tussen beide groepen, zoals geconstateerd uit de resultaten van de vragenlijst. Uit de test blijkt dat er voor zowel de experimentele als controlegroep geen significante relatie is gevonden in IAT- score tussen de pre- en post-test, $\tau = .11$, $p > .05$ en $\tau = .17$, $p > .05$. De resultaten laten zien dat er individuele variatie is tussen de pre- en post-test van zowel de experimentele als controlegroep. In andere woorden, de IAT geeft niet dezelfde scores in de pre- en post-test voor zowel de controle- als experimentele groep. Door deze variatie kan het meten van een effect op de IAT-score door het Kieskompas worden gemaskeerd en kan de invloed van de saa's op de impliciete attitude niet worden bepaald.

Tabel 5.5: Kendall's tau correlatie tussen de experimentele en controlegroep met de IAT-scores

			IAT-score pre-test	IAT-score post-test
Experimentele groep	IAT-score pre-test	Correlatie Coëfficiënt	1,000	,113
		Sig. (2-tailed)		,273
		N	45	45
	IAT-score post-test	Correlatie Coëfficiënt	,113	1,000
		Sig. (2-tailed)	,273	
		N	45	45
Controlegroep	IAT-score pre-test	Correlatie Coëfficiënt	1,000	,169
		Sig. (2-tailed)		,135
		N	38	38
	IAT-score post-test	Correlatie Coëfficiënt	,169	1,000
		Sig. (2-tailed)	,135	
		N	38	38

De betrouwbaarheidsanalyse bevestigt de eerder genoemde verwachting dat de controlegroep geen onafhankelijk vergelijkbare groep is voor de experimentele groep. De herhaalde meting met de IAT bij de controlegroep laat tevens veel variatie zien tussen de pre- en post-test die niet veroorzaakt wordt door een experimentele conditie.

5.2 (1) VERGELIJKING TUSSEN DE PRE-TEST CONTROLE- EN EXPERIMENTELE GROEP

Om te onderzoeken of er een verandering in de impliciete attitude heeft plaatsgevonden door het maken van een saa is ten eerste gekeken wat de initiële impliciete attitude is van de respondenten. Daarvoor is onderzocht wat de IAT-score en de responstijden zijn van de controle- en experimentele groep om de daarbij behorende hypothese: (1) *De responstijden en IAT-scores van de respondenten bij het maken van de IAT in de pre-testen van de controle- en experimentele groep zijn gelijk aan elkaar* te onderzoeken.

Hiervoor is gebruik gemaakt van een onafhankelijke non-parametrische test met de responstijden uit fase 3, 5 en de IAT-scores tussen de controle- en experimentele groep. De resultaten hiervan zijn in tabel 5.6 weergegeven. Uit de Mann-Whitney U test blijkt dat de verschillen in IAT-score afgerond significant zijn, $U = 644$, $p = .05$. Ook is er een significant verschil geconstateerd in de responstijd in fase 3 tussen de experimentele en controlegroep, $U = 1077$, $p < .05$. De pre-test van de controle- en experimentele groep is dus verworpen.

Tabel 5.6: Mann-Whitney toets vergelijking responstijden en IAT-score tussen de pre-test van de controle- en experimentele groep

	Experimentele groep (N=45)		Controlegroep (N=38)		U	Z	P
	M	SD	M	SD			
Responstijd fase 3 pre-test (ms)	1581,15	774,77	1885,59	800,50	1077,000	2,029	0,042*
Responstijd fase 5 pre-test (ms)	1928,28	1099,98	1925,34	861,82	890,000	0,320	0,749
IAT-score pre-test	,28	,68	,03	,52	644.000	-1,929	0,054*

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde ; ms= milliseconden

IAT-scores schaal +2 tot -2;(-) 0,15 Geringe voorkeur; (-)0,35 Gematigde voorkeur; (-)0,65 Sterke voorkeur

*p < .05, two-tailed.

5.3 (2&3)VERGELIJKING PRE- EN POST-TEST CONTROLE- EXPERIMENTELE GROEP

Vervolgens is onderzocht of de pre- en post-test van zowel de controle- als de experimentele groep aan elkaar gelijk zijn. Dit is gedaan om de daarbij behorende hypothesen (2): *De responstijden en de IAT-scores van de respondenten bij het maken van de IAT in de pre- en post-test van de controlegroep zijn gelijk aan elkaar* en (3): *De responstijden en de IAT-scores van de respondenten bij het maken van de IAT in de pre- en post-test van de experimentele groep zijn gelijk aan elkaar* te onderzoeken. Voor deze vergelijking is gebruik gemaakt van een gepaarde non-parametrische test. De resultaten hiervan zijn in tabel 5.7 weergegeven.

Uit een Wilcoxon's signed-rank test blijkt dat er significante verschillen zijn gevonden in zowel de responstijden als IAT-score tussen de pre- en post-test van de controlegroep, $p < .001$. De nulhypothese (2) is daarom verworpen. In de experimentele groep is te zien dat de respondenten in de post-test wel sneller reageren maar dat dit verschil niet significant is, $p > .05$. Ook is het verschil in IAT-score tussen de pre- en post-test van de experimentele groep niet significant, $p > .05$. De nulhypothese (3) is daarom niet verworpen. Dit betekent dat de respondenten in de experimentele groep een constantere responstijd hebben met daarbij horende IAT-score dan in de controlegroep.

5.7a: Wilcoxon's signed-rank test vergelijking pre- en post-test controle- en experimentele groep responstijden

	Responstijd Fase 3		Responstijd Fase 3		Wilcoxon's	
	pre-test (ms)		post-test (ms)		signed-rank test	
	M	SD	M	SD	Z	P
Experimentele groep (N=45)	1581,15	774,77	1435,30	640,21	-1,575 ^b	,115
Controlegroep (N=38)	1885,59	800,50	1499,15	571,29	-3,691 ^b	,000***

	Responstijd fase 5		Responstijd fase 5 post-			
	pre-test (ms)		test (ms)			
	M	SD	M	SD	Z	P
Experimentele groep (N=45)	1928,28	1099,98	1785,80	853,72	-1,462 ^b	,144
Controlegroep (N=38)	1925,34	861,82	1730,41	768,00	-2,342 ^b	,019**

a. Based on negative ranks.

b. Based on positive ranks.

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; ms= milliseconden

*p < .05, two-tailed. **p < .01, two-tailed.***p < .001, two-tailed.

5.7b: Wilcoxon's signed-rank test vergelijking pre- en post-test controle- en experimentele groep IAT-scores

	IAT-score pre-test		IAT-score post-test		Z	P
	M	SD	M	SD		
Experimentele groep (N=45)	,28	,68	,39	,52	-,683 ^a	,495
Controlegroep (N=38)	,03	,52	,22	,43	-1,980 ^a	,048*

a. Based on negative ranks.

b. Based on positive ranks.

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; ms= milliseconden

IAT-scores schaal +2 tot -2;(-) 0,15 Geringe voorkeur; (-)0,35 Gematigde voorkeur; (-)0,65 Sterke voorkeur

*p < .05, two-tailed. **p < .01, two-tailed.***p < .001, two-tailed.

5.3 (4) VERGELIJKING TUSSEN DE POST-TEST CONTROLE- EN EXPERIMENTELE GROEP

Tot slot is onderzocht of de responstijden en de IAT-scores uit de post-test van de controle- en experimentele groep van elkaar verschillen. Dit is gedaan om de laatste hypothese (4): *De responstijden en de IAT-scores van de respondenten bij het maken van de IAT in de post-testen van de controle- en experimentele groep zijn gelijk aan elkaar te onderzoeken.* Om deze

vergelijking te maken is dezelfde analyse uitgevoerd als voor hypothese (1), een onafhankelijke non-parametrische test met de responstijden uit fase 3, 5 en de IAT-scores tussen de controle- en experimentele groep. De resultaten hiervan zijn in tabel 5.8 weergegeven.

De resultaten van de Mann-Whitney U test laat zien dat er geen significante verschillen zijn tussen de post-testen van de experimentele en controlegroep voor fase 3 ($U=942$, $p > .05$) fase 5 ($U=843$, $p > .05$) en de IAT-score ($U=679$, $p > .05$). Wel is er een verschil in sterkte in IAT-score in sterkte voor een linkse politieke voorkeur. Dit verschil is echter niet significant.

5.8: Mann-Whitney test vergelijking responstijden en IAT-score tussen de post-test van de controle- en experimentele groep

	Experimentele groep (N=45)		Controlegroep (N=38)		U	Z	P
	M	SD	M	SD			
Responstijd fase 3 post-test	1435,30	640,21	1499,15	571,29	942,000	0,795	0,427
Responstijd fase 5 post-test	1785,80	853,72	1730,41	768,00	843,000	-0,110	0,913
IAT-score post-test	,39	,52	,22	,43	679,000	-1,609	0,108

N= Aantal respondenten M= Gemiddelde; SD= Standaarddeviatie; U= Mann-Whitney-waarde; Z= Z-waarde; P = P-waarde; ms= milliseconden

IAT-scores schaal +2 tot -2;(-) 0,15 Geringe voorkeur; (-)0,35 Gematigde voorkeur; (-)0,65 Sterke voorkeur

* $p < .05$, two-tailed. ** $p < .01$, two-tailed. *** $p < .001$, two-tailed.

6. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In dit hoofdstuk worden de conclusies besproken die zijn gebaseerd op de resultaten van dit onderzoek. In het onderzoek stond de vraag centraal wat de invloed is van de stemadviesapplicaties (saa's) op de impliciete en expliciete attitude. Daarbij is de impliciete attitude gemeten met de impliciete associatie test en de expliciete attitude door middel van een vragenlijst. Vervolgens is gekeken naar zowel de operationele als methodologische beperkingen van het onderzoek. Afsluitend worden suggesties en aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

6.1 CONCLUSIE INVLOED VAN DE SAA'S OP DE EXPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE

Vanuit het *elaboration likelihood model* (ELM) van Petty en Cacioppo (1986) beredeneerd is de motivatie om informatie te verwerken een belangrijke factor bij het veranderen ontwikkelen of versterken van een attitude. In dit onderzoek is daarom met name gekeken naar de motivatie van de respondenten om het advies van de saa's op te volgen. Uit de resultaten blijkt dat de belangrijkste reden voor het gebruiken van de saa's tijdens de verkiezingen het *testen of de bestaande politieke voorkeur past bij de standpunten op de stellingen* is. Dit betekent dat de respondenten uit dit onderzoek niet zelf testen wat ze moeten stemmen, maar de respondenten testen het advies van de programma.

Deze bevinding ligt in de lijn met de conclusies die Walgrave et al., (2008b) in hun onderzoek naar de invloed van de saa's in België hebben gevonden. Aangezien de respondenten niet gemotiveerd zijn om het advies van de saa's op te volgen is de invloed van de saa's zeer beperkt. Het advies van een saa zou wel bewust of onbewust mee kunnen spelen bij de keuze tussen twee of meer partijen die ideologisch dicht bij elkaar staan, maar heeft geen invloed op de keuze tussen politieke partijen die volgens de kiezers ideologisch ver uit elkaar staan. De mate van invloed zal dan afhangen van de informatie die het individu tijdens de verkiezingen tot zich neemt en de robuustheid van de bestaande politieke attitude.

Uit dit onderzoek blijkt wel dat er een duidelijk verschil is tussen de vaste en zwevende kiezers. Meer zwevende dan vaste kiezers zijn gemotiveerd om het advies van de saa's op te volgen. De zwevende kiezers hebben significant meer vertrouwen in het advies van de saa's dan de vaste kiezers. Het advies van de saa's weegt ook zwaarder mee bij de stemkeuze dan bij vaste kiezers. Het laatste belangrijke verschil is dat de waarschijnlijkheid dat de zwevende kiezers het advies volgen, ook wanneer er een politieke partij wordt

geadviseerd die niet hun bestaande voorkeur heeft, groter is dan bij de vaste kiezers. Dat geconstateerd hebbende, gemiddeld vinden de zwevende kiezers het nog steeds onwaarschijnlijk dat ze in dat geval het advies opvolgen. Dit betekent dat hoewel de invloed van de saa's beperkt is, deze wel groter is bij zwevende dan bij vaste kiezers. De verwachting van Rosema (2009) dat de saa's meer invloed hebben op zwevende kiezers is dus bevestigd.

Hoewel er over het algemeen een beperkte invloed is van de saa's op de expliciete politieke attitude, is er een kleine groep zwevende kiezers waarbij het advies van de saa's de belangrijkste motivatie is achter hun stemkeuze. Van het totaal aantal respondenten is dit slechts een paar procent. Dit betekent dat er op individueel niveau wel degelijk beïnvloeding plaats kan vinden. Deze beïnvloeding is zo sterk dat het de stemkeuze kan bepalen.

Doordat het advies gebaseerd is op tijdelijke onderwerpen en standpunten is de verwachting dat dit effect weinig invloed zal hebben op een langer termijn. Ook gezien evenveel zwevende kiezers als vaste kiezers wel een expliciete voorkeur hebben voor een politieke dimensie. De saa's kunnen dus meespelen als een korte-termijn factor in het bepalen van stemgedrag wanneer de gebruiker gemotiveerd is het advies op te volgen.

6.2 CONCLUSIE INVLOED VAN HET KIESKOMPAS OP DE IMPLICIETE POLITIEKE ATTITUDE

Om de invloed van de saa's op attitude te meten is ook onderzocht of het maken van een saa invloed heeft op de impliciete politieke attitude. Dit is onderzocht met behulp van de impliciete associatie test (IAT). De IAT meet de automatische attitude-object evaluatie waardoor deze ook sociaal ongewenste voorkeuren accuraat kan detecteren en politieke voorkeuren van zwevende kiezers zonder uitgesproken politieke voorkeur. Om de invloed van de saa's op de impliciete politieke attitude te meten is deze test gebruikt in een pre- post-test onderzoeksdesign. Als het Kieskompas invloed heeft op de impliciete attitude zal er een verschil in responstijden gemeten moeten worden tussen de pre- en post-test van de experimentele groep en tussen de post-testen van de controle- en experimentele groep. Dit heeft als voorwaarde dat de pre-testen van de controle- en experimentele groep aan elkaar gelijk zijn, als ook de pre- en post-test van de controlegroep.

Uit de resultaten blijkt echter dat er een significant verschil is tussen de pre-test van de controle- en experimentele groep. Het verschil tussen de controle- en experimentele groep kan worden verklaard door de verschillende achtergronden van de respondenten, zoals naar voren is gekomen uit de vragenlijst. Dit betekent dat het vergelijken van de experimentele groep met

de controlegroep, om te compenseren voor een mogelijke derde variabele, niet mogelijk is. Er is daarom alleen gekeken naar de resultaten van de experimentele groep om iets te kunnen zeggen over de invloed van de saa's op de impliciete politieke attitude. Hierdoor kan alleen worden onderzocht of de saa's een grote invloed hebben op de impliciete politieke attitude.

Er is geen significant verschil gevonden in de resultaten, gemeten met de IAT, van de experimentele groep tussen de pre- en post-test. Het enige verschil is dat de respondenten gemiddeld iets sneller reageren, maar dit verschil kan verklaard worden door een mogelijk leereffect. Dit betekent dat er geen grote verschuivingen in de impliciete attitude hebben plaats gevonden na het maken van het Kieskompas. Deze bevinding komt overeen met het resultaat uit de vragenlijst dat indien de saa's invloed hebben op de attitude van de respondenten deze beperkt is. Dit verschil zou dan dusdanig klein zijn dat deze niet te detecteren is met de IAT zoals gebruikt in dit onderzoek. Er zijn dus geen grote verschuivingen geconstateerd in de impliciete politieke attitude van de respondenten na het invullen van de saa.

6.3 DISCUSSIE

In tegenstelling tot het onderzoek van Boogers (2006) is slechts een beperkte invloed gevonden van de saa's op het stemgedrag. Dit kan te maken hebben met het verschil in methodiek die gebruikt is in beide onderzoeken. Waarbij in het onderzoek van Boogers direct gevraagd werd of de respondenten dachten beïnvloed te zijn, is in dit onderzoek gekeken naar de motivaties achter de stemkeuzes van de respondenten. Het is mogelijk dat de respondenten die een bevestigend advies kregen in het onderzoek van Boogers meer geneigd waren te zeggen dat ze ook beïnvloed worden door het advies. Het kan mogelijk dan wel de overtuiging in de eigen politieke voorkeur hebben versterkt. In dit onderzoek is geprobeerd dit effect te vermijden door te suggereren dat er een andere partij dan de politieke voorkeur van de respondenten wordt geadviseerd en de motivatie voor het volgen van het advies onderzocht. De resultaten van dit onderzoek komen meer overeen met het onderzoek van Walgrave Aelst en Nuytemans (2008b) waarbij een beperkte invloed op stemgedrag is gevonden.

Het is onduidelijk hoe groot de groep is die zich tijdens de verkiezingen daadwerkelijk laat leiden door het advies van de saa's. In dit onderzoek heeft 4,8% van de respondenten aangegeven dat het advies van de saa's de belangrijkste motivatie achter de stemkeuze is. Ter illustratie, in 2006 werden 9.838.683 stemmen uitgebracht. De kiesdeler was destijds $9.838.683 : 150 \text{ zetels} = 65.591,22$ (bron: Kiesraad.nl). Als 4,8% van de kiezers in 2006 werd

geleid door het advies van een saa zou dit een invloed hebben gehad op $(9.838.683 \cdot 0,048 / 65.591,22)$ 7,2 zetels. De vraag blijft in hoeverre de huidige onderzoeksgroep representatief is voor de gehele populatie van stemgerechtigden.

De verdeling van de zetels op basis van het advies van de saa's hoeft niet direct gevolgen te hebben voor de uitslag van de verkiezingen. Het is aannemelijk dat de gebruikers niet allemaal hetzelfde advies krijgen. Dit betekent dat de zetels die verdeeld worden op basis van het advies van de saa's naar verschillende partijen zouden gaan. Dit zou wel gevolgen kunnen hebben voor de partijen die niet zijn opgenomen in de saa's omdat deze niet kunnen profiteren van de zetel verdeling. Daarnaast dwingt het politieke partijen, voor zover mogelijk, mee te werken aan de programma's. Een zetel winst of verlies kan immers gevolgen hebben voor de politieke verhoudingen in de Tweede Kamer.

6.3.1 BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK

In deze paragraaf wordt gekeken naar de beperkingen van dit onderzoek. De belangrijkste beperking is het aantal respondenten dat heeft mee kunnen werken aan het onderzoek. De opzet waarbij twee IAT's, een saa en een vragenlijst moesten worden ingevuld was erg tijdrovend en vereiste specifieke apparatuur. Dit limiteerde het aantal respondenten die konden worden gevraagd om mee te werken met dit onderzoek.

Het beperkte aantal respondenten heeft waarschijnlijk ook effect gehad op de verdeling tussen de controle- en experimentele groep. Uit de vragenlijst bleek dat er significante verschillen zijn in de achtergronden van beide groepen die dit verschil kunnen verklaren. Het gevolg van deze variatie is dat de resultaten van de controle- en experimentele groep niet met elkaar vergeleken kunnen worden. Dit verschil was terug te zien in de initiële impliciete attitude van de controle- en experimentele groep, waarbij beide groepen niet met elkaar overeen kwamen.

De vragenlijst bevat veel nieuwe items waarbij gemeten is op een binaire schaal. De vragenlijst was dan ook ontworpen ter ondersteuning van de bevindingen van de IAT. Desalniettemin hadden vragen naar de partijbinding en ook de naar de vaste en zwevende kiezers hadden meer gedifferentieerd kunnen worden als een 5- of 7-punt schaal was gebruikt. Deze differentiatie wordt echter pas gunstig wanneer er een grotere onderzoekspopulatie gebruikt kan worden. Ook hadden items toegevoegd kunnen worden over de politieke kennis

en items toegevoegd kunnen worden met betrekking tot de politieke betrokkenheid. Omdat de test in zijn geheel al lang duurde is hiervan afgezien.

Uit de validiteit- en betrouwbaarheidsanalyse van de IAT bleek dat het instrument een aantal beperkingen heeft bij het meten van attitudeverandering. Waarbij de impliciete en expliciete attitude gemeten met de IAT voor respondenten met een linkse politieke voorkeur vaker overeenkomen dan bij respondenten met een rechtse politieke voorkeur. Vanuit het theoretisch kader kan dit verschil verklaard worden aan de hand van drie factoren. Ten eerste is het mogelijk dat de impliciete en expliciete attitude niet overeenkomen met elkaar. Ten tweede is het mogelijk dat de respondenten langer deden over het begrijpen van de procedure van de IAT waardoor afwijkende waarden in de pre-test ook verklaard kunnen worden. De associatiwoorden die gebruikt zijn in dit onderzoek worden naar verwachting niet door alle respondenten even sterk geassocieerd met de politieke dimensies van linkse en rechtse politiek.

Uit het onderzoek van Nosek et al., (2005a) blijkt dat associatiwoorden die niet sterk genoeg positief of negatief verbonden zijn met de te onderzoeken categorieën, in dit geval de linkse en rechtse politieke dimensie, leiden tot individuele verschillen met betrekking tot de IAT-scores. Hier kan een mogelijk verschil zitten in associaties tussen respondenten die op linkse en rechtse politiek georiënteerd zijn. Voor dit onderzoek betekent dit dat de PVV en of de VVD met de daarbij behorende lijsttrekkers niet sterk positief geassocieerd worden met de rechtse politieke dimensie door respondenten met een rechtse politieke voorkeur. Naar verwachting is dit de PVV gezien deze partij in de media de meeste controverse heeft opgeroepen.

Naast de beperking van de woorden op de interne validiteit en betrouwbaarheid van de IAT, hadden deze woorden nog een andere beperking. Gezien er gemeten is op de politieke dimensies en niet op partijen konden alleen grote veranderingen tussen deze twee dimensies gemeten worden. Vanuit de sociaalpsychologische kiestheorieën beredeneerd is de voorkeur voor een politieke dimensie een lange-termijnfactor. De attitudes die hiermee samenhangen zijn stabielere dan de korte-termijnfactoren. Dit beperkte de IAT ook in het meten van een kleine verandering in de impliciete politieke attitude op niveau van twee of meer partijen die ideologisch dicht bij elkaar staan. Wel kunnen, zoals eerder aangegeven, grotere verschuivingen met behulp van deze test worden uitgesloten.

6.3.2 AANBEVELINGEN VOOR VERDER ONDERZOEK

De saa's kunnen bijdragen aan het bepalen van een stemkeuze tussen twee of meer partijen die voor de gebruiker relatief dicht bij elkaar staan, zoals bijvoorbeeld twee linkse of rechtse partijen. Het lijkt er op dat de waarschijnlijkheid afneemt voor het opvolgen van een advies wanneer deze minder overeenkomt met een bestaande politieke voorkeur. Echter wanneer de gebruiker geen politieke voorkeur heeft speelt deze factor geen rol. Hoe deze verhouding precies in elkaar zit zal verder onderzoek moeten uitwijzen.

Uit het theoretisch kader blijkt dat er verschillende factoren een rol kunnen spelen bij het maken van een stemkeuze waar de saa's onderdeel van uitmaken. Daarnaast moeten de mensen gemotiveerd zijn om het advies van de saa's op te volgen om een sterke invloed te hebben op de stemkeuze. Het merendeel van de respondenten in dit onderzoek is dat niet. Dat sluit niet uit dat er geen beïnvloeding heeft plaatsgevonden of dat het maken van de saa's een ander effect heeft, zoals eerder gesuggereerd de opkomst bevorderen tijdens de verkiezingen.

Zoals eerder is opgemerkt is er een kleine groep zwevende kiezers die zich laat leiden door het advies van de saa's. De vraag blijft of deze respondenten op basis van het advies op dezelfde partij blijven stemmen. Met andere woorden, wat is de duur van de invloed van de saa's op het stemgedrag van deze kiezers. Vanuit de kiestheorieën beredeneerd is de duur waarschijnlijk kort, aangezien de relevantie van de stellingen over tijd kan veranderen.

Tot slot worden een aantal aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek en onderzoek met een IAT gebaseerd op de politieke dimensies. Ten eerste zal om de validiteit van de IAT in vervolgstudies te vergroten, extra aandacht moeten worden besteed aan het kiezen van de juiste associatiwoorden. Het is de vraag of er alleen op politieke partijen gemeten moet worden in plaats van politieke dimensies. Ook het gebruik van de lijsttrekkers kan mogelijk gevolgen hebben gehad voor de resultaten van dit onderzoek. De lijsttrekkers kunnen wisselen binnen de partijen. De meest constante associaties binnen de politiek zijn de partijen zelf. In dit onderzoek werd het nadeel van deze methode zichtbaar doordat de associatiwoorden met betrekking tot de politieke dimensies sterk kunnen verschillen per individu. Dit resulteerde in de verschillen in overeenkomst tussen de impliciete en expliciete attitude.

Daarnaast kan onderzocht worden of er met de IAT een significant verschil gemeten kan worden op de impliciete politieke attitude. Om dit te onderzoeken kunnen bijvoorbeeld meerdere metingen over een langere periode worden uitgevoerd. Het is mogelijk dat het

ontwikkelen van de impliciete attitude die significant genoeg is om meetbaar te zijn met een IAT een langdurig proces is, met name voor lange-termijn factoren die meespelen bij de stemkeuze. Ook bij dergelijk onderzoek is het noodzakelijk dat er associatiwoorden worden gebruikt die voor consistente IAT-scores kunnen zorgen over een langere periode. Dit is moeilijk te realiseren gezien politieke begrippen, namen en partijen in de loop van de tijd van betekenis kunnen veranderen.

LITERATUURLIJST

- Arcuri, L., Castelli, L., Galdi, S., C, Z., & Amdori, A. (2008). Predicting the Vote: Implicit Attitudes as Predictors of the Future Behavior of Decided and Undecided Voters. *Political Psychology*, 369-387.
- Bennett, W. (2008). Changing citizenship in the digital age. In W. Bennet, *Civic Life Online: Learning How Digital Media Can Engage Youth*. (pp. 1-24). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Boogers, M. (2006). *Enquete bezoekers Stemwijzer*. Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, Tilburg.
- Boogers, M., Ostaaijen, J., & Slagter, L. (2010). *Lokale kiezers: lokale keuzes? Onderzoek naar de achtergronden en de betekenis van het stemgedrag bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2010*. Universiteit van Tilburg, TILBURGSE SCHOOL VOOR POLITIEK EN BESTUUR, Tilburg.
- Boogers, M., Voerman, G., & Vries, A. (2004). *Enquête Politiek & Internet: resultaten van een online enquête onder bezoekers van de websites van negen politieke partijen tijdens en na de verkiezingscampagne van 2003*. Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, Universiteit van Tilburg Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Buijs, L. (2010). *“Wetenschappelijke betrouwbaarheid is niet aan de orde” Over de macht van de online keshulpen*. Universiteit van Amsterdam, Politicologie, Amsterdam.
- Dekker, P. (2002). *Niet-stemmers. Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen*. Den Haag: uitgave Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Fort Worth [etc.]: Harcourt Brace Jovanovich.
- Gray. (2007). *Psychology* (5e ed.). New York: Worth Publishers.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*(74), 1464–1480.
- Greenwald, A. G., Nosek, B. A., & Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the Implicit Association Test: An improved scoring algorithm. *Journal of Personality and Social Psychology*(85), 187–216.
- Holsteyn, J. J. (2006). *Geniaal maar met te korte beentjes?: Over verkiezingen, kiezers en kiezersonderzoek in Nederland*. Leiden: Universiteit Leiden.

- Kleinnijenhuis, J., & Krouwel, A. (2007). *The nature and influence of party profiling websites*. Antwerpen: Paper read at Politicologenetmaal.
- Kleinnijenhuis, J., Scholten, O., van Atteveldt, W. H., van Hoof, A. M., Krouwel, A. P., & Oegema, D. (2007). *Nederland vijfstromenland: de rol van de media en stemwijzers bij de verkiezingen in 2006*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Krouwel, A., Kokx, W., & Pol, Mark. (2009) Almere onderzoek opkomstbevordering eindrapport. Verkregen op 12 januari, 2012 via <http://www.binnenlandsbestuur.nl/Uploads/Files/Document/Almere---onderzoek-opkomstbevordering-V6.pdf>
- Ladner, A., Felder, G., & Fivaz, J. (2010). More than toys? A first assessment of voting advice applications in Switzerland. *Voting Advice Applications in Europe. The State of the Art*.
- Ladner, A., Felder, G., & Schädel, L. (2008). From e-voting to smart-voting. Verkregen op 15 April, 2012, via [http://www.idheap.ch/idheap.nsf/view/0E42C6FB7F309F38C12574F1002E3E64/\\$File/ladnerfelderschaedel_from%20e-votin%20to%20smart-voting.pdf](http://www.idheap.ch/idheap.nsf/view/0E42C6FB7F309F38C12574F1002E3E64/$File/ladnerfelderschaedel_from%20e-votin%20to%20smart-voting.pdf)
- Nosek, B. A., Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (2005a). *Understanding and Using The Implicit Association Test: II. Methodological Issues*. University of Virginia, Department of Psychology, Charlottesville.
- Nosek, B. A., Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (2005b). Understanding and Using the Implicit Association Test: II. Methodological issues. Method variables and construct validity. *PERSONALITY AND SOCIAL PSYCHOLOGY BULLETIN*(31), 166-180.
- Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986). *The Elaboration Likelihood Model of persuasion*. New York: Academic Press.
- Praag, P. (2007). De Stemwijzer: hulpmiddel voor de kiezers of instrument van manipulatie. *Politicologo-genetmaal, Antwerpen*, 31.
- Prislin, R., & Crano, W. D. (2008). Attitudes and Attitude Change The Fourth Peak. In W. D. Crano, & R. Prislin, *Attitudes and Attitude Change* (pp. 3-15). New York: Psychology Press.
- Ramonaitė, A. (2009). *Bringing ideology back in? The impact of electronic voting assistance tool on democratic process in a post-communist society*. Lisbon: Paper prepared for the ECPR Joint Sessions.
- Rosema, M. (2006 november 20). Kieshulpjes; vragen waar de kiezer niet verder mee komt. *Trouw*. Verkregen op 15 April, 2012, via <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1484176/2006/11/20/Kieshulpjes-Vragen-waar-de-kiezer-niet-verder-mee-komt-opinie.dhtml>
- Rosema, M. (2009, juni 03) Meeste kieswijzers deugen niet. *de Volkskrant*. Verkregen op 15 April, 2012, via

<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/2453378/2009/06/03/Meeste-kieswijzers-deugen-niet.dhtml>

- Ruusurvirta, O., & Rosema, M. (2009). Do online vote selectors influence electoral participation and the direction of the vote? Potsdam.
- Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2007). *Social psychology* (3e ed.). New York: Psychology Press.
- Synovate. (2010). *Waarom mensen stemmen wat ze stemmen: Confessioneel vaak uit gewoonte, Pechtold is kiezersmagneet*. Opgeroepen op Februari 2, 2012, van ipsos-nederland.nl: <http://www.ipsos-nederland.nl/documents/pb-2010-wk12extra.pdf>
- Thomassen, J., Aarts, K., & Kolk, H. (2000). *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998: Kiezers en de smalle marges van de politiek*. SDU Uitgevers.
- Verhoeven, I. (2004). Veranderend politiek burgerschap en democratie. In *WRR-rapport: De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat* (pp. 55-78). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Walgrave, S., Nuytemans, M., & Pepermans, K. (2009). Voting Aid Applications and the effect of statement selection. *West European Politics*, 32(6), 1161-1180.
- Walgrave, S., Nuytemans, M., & Pepernam, K. (2008). Voting Aid Applications between charlatanism and political science: the effect of statement selection. *Paper presented at the conference 'Voting Advice Applications (VAAs): between charlatanism and political science*. Universiteit van Antwerpen.
- Walgrave, S., van Aelst, P., & Nuytemans, M. (2008). 'Do the Vote Test': The Electoral Effects of a Popular Vote Advice Application at the 2004 Belgian Elections. *Acta Politica*, 43(1), 50-70.
- Woerd, S. (2007). *Politiek vertrouwen en constitutionele toetsing: Een onderzoek naar de causale relatie*. Masterscriptie, Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisatiewetenschap, Bestuur en Beleid, Utrecht.

BIJLAGE 1. VRAGENLIJST

Vragenlijst onderzoek

De gegevens die worden verzameld zullen alleen in de context van dit onderzoek worden gebruikt, alle deelnemers blijven anoniem.

Alvast bedankt voor uw medewerking.

1. Algemene informatie

Leeftijd

Geslacht ☐ Man ☐ Vrouw

2. Wat is uw respondent nummer?

3. Wat is uw hoogst genoten opleiding?

- ☐ VMBO/ MAVO
- ☐ HAVO
- ☐ VWO
- ☐ LBO
- ☐ MBO
- ☐ HBO
- ☐ WO
- ☐ Anders namelijk:

4. Wat past het beste bij u?

- ☐ Ik heb een sterke voorkeur voor linkse politiek
- ☐ Ik heb een gematigde voorkeur voor linkse politiek
- ☐ Ik ben neutraal ten opzichte van linkse en rechtse politiek

- ☐ Ik heb een gematigde voorkeur voor rechtse politiek
- ☐ Ik heb een sterke voorkeur voor rechtse politiek

5. Wat past het beste bij u?

- ☐ Ik heb een sterke voorkeur voor conservatieve politiek
- ☐ Ik heb een gematigde voorkeur voor conservatieve politiek
- ☐ Ik ben neutraal ten opzichte van conservatieve politiek en progressieve politiek
- ☐ Ik heb een gematigde voorkeur voor progressieve politiek
- ☐ Ik heb een sterke voorkeur voor progressieve politiek

6. Ik ben geïnteresseerd in politieke onderwerpen.

- ☐ Zeer mee eens
- ☐ Mee eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Mee oneens
- ☐ Zeer mee oneens

7. Vindt u zichzelf aanhanger van een politieke partij?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

8. In hoeverre heeft u vertrouwen in de volgende aspecten van de overheid. Ik heb vertrouwen in:

	Zeer mee oneens			Zeer mee eens		
Regering (Kabinet, koningin en ministers)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Parlement (Tweede Kamer)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Politieke partijen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Politici	☐	☐	☐	☐	☐
Rechterlijke macht	☐	☐	☐	☐	☐

9. Heeft u de afgelopen 3 verkiezingen op dezelfde partij gestemd?

- ☐ Ja
☐ Nee
☐ Weet ik niet
☐ Ik mocht nog niet stemmen

10. Hoe waarschijnlijk is het dat u weer op deze politieke partij zal gaan stemmen in de toekomst?

- ☐ Zeer waarschijnlijk
☐ Waarschijnlijk
☐ Neutraal
☐ Onwaarschijnlijk
☐ Zeer Onwaarschijnlijk

11. Ik stem altijd op dezelfde partij.

- ☐ Zeer mee eens
☐ Mee eens
☐ Neutraal
☐ Mee oneens
☐ Zeer mee oneens

12. Ik stem altijd op een:

	Zeer mee eens					Zeer mee oneens					Weet ik niet
Conservatieve partij	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Progressieve partij	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Linkse partij	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rechtse partij	☐	☐	☐	☐	☐	☐

13. Wat is voor u het belangrijkste argument om op een bepaalde politieke partij te stemmen?

- ☐ Verkiezingsprogramma
- ☐ Lijsttrekker
- ☐ Partij specifiek standpunt
- ☐ Ideologie
- ☐ Ik stem (bijna) altijd op deze partij
- ☐ Protest tegen andere partij(en)
- ☐ Voorkomen dat een andere partij de grootste wordt
- ☐ Ik wil dat de partij waar ik op stem de grootste wordt
- ☐ Uitslag stemadviesapplicatie
- ☐ Anders namelijk:

14. Hoe zwaar wegen de volgende argumenten mee om op een bepaalde politieke partij te stemmen?

	Zeet onbelangrijk			Zeet belangrijk	
Verkiezingsprogramma	☐	☐	☐	☐	☐
Lijsttrekker	☐	☐	☐	☐	☐
Partij specifiek standpunt	☐	☐	☐	☐	☐
Ideologie	☐	☐	☐	☐	☐
Ik stem (bijna) altijd op deze partij	☐	☐	☐	☐	☐
Protest tegen andere partij(en)	☐	☐	☐	☐	☐
Voorkomen dat een andere partij de grootste wordt	☐	☐	☐	☐	☐
Ik wil dat de partij waar ik op stem de grootste	☐	☐	☐	☐	☐

wordt
Advies stemadviesapplicatie (kieskompas en of stemwijzer)

☐	☐	☐	☐	☐
-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------

15. Geef aan wat voor u van toepassing is:

- ☐ Ik ben bekend met de stemwijzer
- ☐ Ik ben bekend met het kieskompas
- ☐ Ik ben bekend met de stemwijzer en het kieskompas
- ☐ Ik ben niet bekend met de stemwijzer en het kieskompas

16. Gebruikt u tijdens de nationale verkiezingen een stemadviesapplicatie (stemwijzer en of kieskompas)

- ☐ Ja, ik gebruik beide
- ☐ Ja, ik gebruik alleen het kieskompas
- ☐ Ja, ik gebruik alleen de stemwijzer
- ☐ Nee

17. Hoe belangrijk zijn de onderstaande redenen om de stemwijzer en of het kieskompas te bezoeken bij de nationale verkiezingen?

	Zeet onbelangrijk					Zeet belangrijk	
Meer te weten komen over de standpunten	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Testen of mijn voorkeur ook goed bij mijn standpunten past	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stemadvies over welke partij ik het best kan gaan stemmen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nieuwsgierigheid naar de werking van de stemadviesapplicatie(s)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mezelf laten verrassen door het advies van de stemadviesapplicatie(s)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

18. Heeft u nog een andere reden om de stemadviesapplicatie(s) te bezoeken?

19. Ik vertrouw erop dat de stemadviesapplicatie(s) mij goed advies geven.

- ☐ Zeer mee eens
☐ Mee eens
☐ Neutraal
☐ Mee oneens
☐ Zeer mee oneens

20. Wat is uw oordeel over het advies van de stemadviesapplicatie(s) indien van toepassing (1 - slecht advies, 10 - goed advies):

	1 slecht advies	10 goed advies	n.v.t.
Stemwijzer	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐		☐
Kieskompas	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐		☐

21. Op welke partij zou u stemmen als er nu verkiezingen zouden zijn?

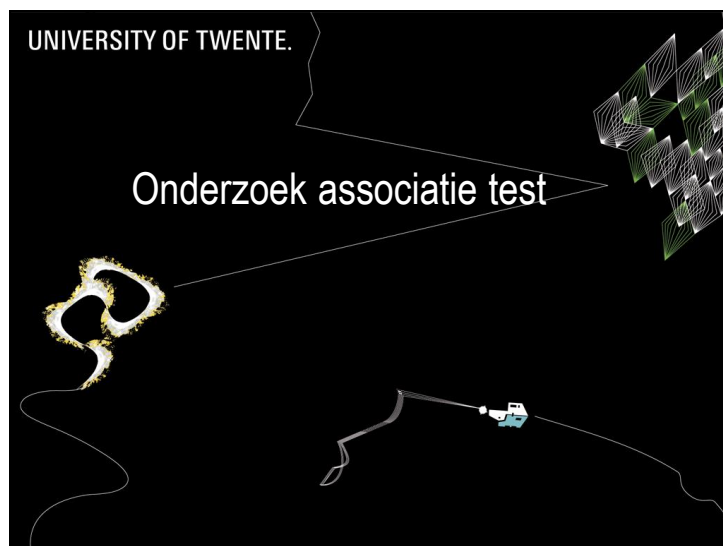
- ☐ VVD
☐ PvdA
☐ PVV
☐ CDA
☐ SP
☐ D66
☐ GroenLinks
☐ Christen Unie
☐ Partij voor de dieren
☐ SGP
☐ Anders:
☐ Weet ik niet

☐ Ik stem niet

22. Als uit de stemadviesapplicatie(s) een andere partij wordt geadviseerd hoe waarschijnlijk is het dat u het advies opvolgt van:

	Ze er on wa ars chijn lijk				Ze er wa ars chijn lijk				n.v.t.
De stemwijzer	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het kieskompas	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De stemwijzer en het kieskompas	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dia 1

Dia 2 A: experimentele groep

Dia 2 B: controlegroep

Wat gaat u doen?

- 1 IAT L-R
- 2 IQ Test
- 3 IAT L-R
- 4 Vragenlijst

Dia 3

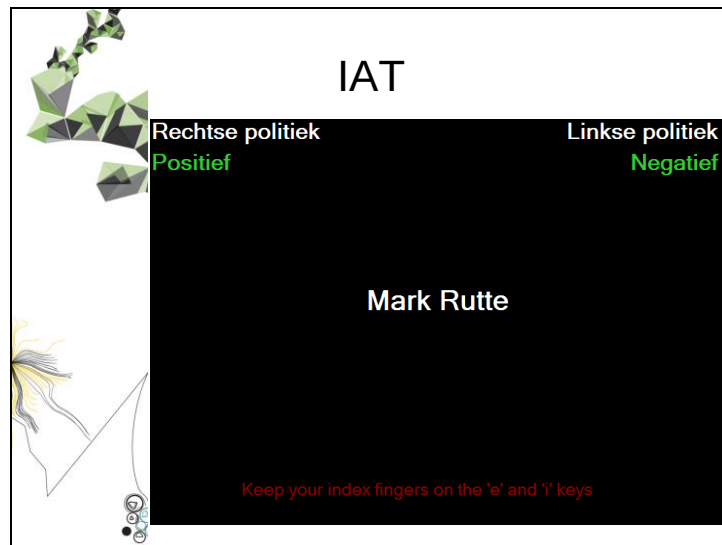
IAT

Linkse politiek	Rechtse politiek
Positief	Negatief

Press Space Bar to Begin Stage 3

Keep your index fingers on the 'e' and 'i' keys

Dia 4

Dia 5

Dia 6

Rechtse politiek

 VVD Mark Rutte	
 PVV Geert Wilders	

Dia 7: alleen experimentele groep

Kieskompas

Tweede Kamerverkiezingen 2010

Nieuw: Wie ziet u het liefst als premier?

Kieskompas

Tweede Kamerverkiezingen 2010

 Ga naar Kieskompas Visueel

Ontdek uw positie in het politieke landschap voor de Tweede Kamerverkiezingen van 9 juni 2010

Start

Login naar uw bewaarde positie

BIJLAGE 3. STATISTIEKEN VRAGENLIJST

Tabel 8.3.1: Correlatie items politiek vertrouwen

		Regering (Kabinet, koningin en ministers)	Parlement (Tweede Kamer)	Politieke partijen	Politici	Rechterlijke macht
Regering (Kabinet, koningin en ministers)	Pearson Correlation	1	,633**	,576**	,484**	,349**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000	,001
	N	84	84	84	84	84
Parlement (Tweede Kamer)	Pearson Correlation	,633**	1	,565**	,411**	,501**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,000	,000
	N	84	84	84	84	84
Politieke partijen	Pearson Correlation	,576**	,565**	1	,614**	,160
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,000	,146
	N	84	84	84	84	84
Politici	Pearson Correlation	,484**	,411**	,614**	1	,219*
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000		,045
	N	84	84	84	84	84
Rechterlijke macht	Pearson Correlation	,349**	,501**	,160	,219*	1
	Sig. (2-tailed)	,001	,000	,146	,045	
	N	84	84	84	84	84

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tabel 8.3.2: Verschil in de verdeling vaste en zwevende kiezers tussen de controle- en experimentele groep

Controle of experimentele groep		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Experimentele groep	Ja	16	35,6	35,6	35,6
	Nee	21	46,7	46,7	82,2
	Weet ik niet	3	6,7	6,7	88,9
	Ik mocht nog niet stemmen	5	11,1	11,1	100,0
	Total	45	100,0	100,0	
Controlegroep	Ja	21	53,8	53,8	53,8
	Nee	12	30,8	30,8	84,6
	Weet ik niet	2	5,1	5,1	89,7
	Ik mocht nog niet stemmen	4	10,3	10,3	100,0
	Total	39	100,0	100,0	

Tabel 8.3.3: Frequentie vaste en zwevende kiezers onder de respondenten

	Heeft u de afgelopen 3 verkiezingen op dezelfde partij gestemd?			
	Vaste kiezer		Zwevende kiezer	
	Frequentie	Percent	Frequentie	Percent
Nee	21	56,8	44	93,6
Ja	16	43,2	3	6,4
Total	37	100,0	47	100,0

Tabel 8.4.1: Vergelijking cijfer advies van de Stemwijzer en het Kieskompar.

	Kieskompas - Stemwijzer
Z	-1,732 ^a
Asymp. Sig. (2-tailed)	,083

a. Based on negative ranks.

b. Wilcoxon Signed Ranks Test

Tabel 8.4.2: Correlatie tussen de waarde van het advies van de saa's en de achtergronden van de respondenten

		De stemwijzer	Het kieskompas)	De stemwijzer en het kieskompas
De stemwijzer	Correlation Coefficient	1,000		
	Sig. (2-tailed)			
	N	74		
Het kieskompas (	Correlation Coefficient	,984**	1,000	
	Sig. (2-tailed)	,000		
	N	65	66	
De stemwijzer en het kieskompas	Correlation Coefficient	,923**	,949**	1,000
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	65	64	66
Leeftijd	Correlation Coefficient	-,147	-,154	-,116
	Sig. (2-tailed)	,091	,097	,214
	N	74	66	66
Politieke interesse	Correlation Coefficient	-,263**	-,235*	-,191
	Sig. (2-tailed)	,007	,022	,063
	N	74	66	66
Politieke voorkeur ten opzichte van linkse of rechtse politiek	Correlation Coefficient	-,158	-,173	-,280*
	Sig. (2-tailed)	,201	,181	,031
	N	55	50	50
politiekvertrouwen	Correlation Coefficient	-,042	-,035	-,030
	Sig. (2-tailed)	,638	,711	,753
	N	74	66	66
Politieke verbondenheid	Correlation Coefficient	-,332**	-,332**	-,274*
	Sig. (2-tailed)	,002	,003	,014
	N	74	66	66
Vaste of zwevende kiezer	Correlation Coefficient	,317**	,296**	,263*
	Sig. (2-tailed)	,003	,008	,019
	N	74	66	66

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

BIJLAGE 5. STATISTIEKEN IAT SCORES

Tabel 8.5.1: Normaalverdeling responstijden en IAT-scores

Controle of experimentele groep		Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Experimentele groep	Gemiddelde responstijd Stage3 pre-test	,158	45	,006	,869	45	,000
	Gemiddelde responsetijd Stage5 pre-test	,143	45	,021	,831	45	,000
	Gemiddelde responstijd Stage3 post-test	,156	45	,008	,912	45	,002
	Gemiddelde responstijd Stage5 post-test	,191	45	,000	,876	45	,000
	IAT-score pre-test	,074	45	,200 [*]	,988	45	,928
	IAT-score post-test	,056	45	,200 [*]	,986	45	,851
Controlegroep	Gemiddelde responstijd Stage3 pre-test	,083	38	,200 [*]	,975	38	,537
	Gemiddelde responsetijd Stage5 pre-test	,129	38	,115	,943	38	,054
	Gemiddelde responstijd Stage3 post-test	,150	38	,031	,882	38	,001
	Gemiddelde responstijd Stage5 post-test	,170	38	,007	,867	38	,000
	IAT-score pre-test	,078	38	,200 [*]	,954	38	,121
	IAT-score post-test	,143	38	,047	,958	38	,158

a. Lilliefors Significance Correction

*. This is a lower bound of the true significance.

Tabel 8.5.2: Richting en sterkte IAT-scores

		IATscore pre-test	IATscore post-test
	1	-0,27	0,45
	2	0,63	-0,22
	3	1,81	1,01
	4	0,12	0,61
	5	0,19	0,97
	6	-0,34	1,4
	7	0,18	-0,42
	8	0,31	0,41
	9	0,08	0,3
	10	-0,55	0,51
	11	1,56	0,74
	12	1,41	0,54
	13	1,01	0,04
	14	0,2	0,44
	15	0,85	0,42
	16	0,86	0,82
	17	-0,85	0,33
	18	-0,18	0,63
linksrechts	19	0,02	-0,16
Links	20	0,3	0,05
	21	0,18	0,52
	22	0,06	0,02
	23	-1,28	0,05
	24	0,47	0,97
	25	0,61	0,98
	26	-0,21	1,88
	27	1,34	-0,17
	28	0,37	0,26
	29	0,98	0,2
	30	0,7	0,63
	31	0,52	1,17
	32	-0,52	-0,01
	33	0,15	0,11
	34	0,36	0,58
	35	0,77	0,7
	36	0,2	0,7

	37	0,57	0,17
	38	1,26	0,82
	39	0,32	0,18
	40	0,33	0,74
	41	1,21	-0,25
	42	-0,75	-0,28
	43	0,02	0,17
	44	0,99	0,32
	45	-0,61	-0,08
	46	-0,39	0,66
	47	0,69	1,06
	Total N	47	47
Neutraal	1	1,02	0,08
	2	0,04	0,08
	3	-0,22	-0,05
	4	-0,69	0,19
	5	0	0,57
	6	-0,6	-0,05
	7	0,61	0,91
	8	0,05	0,66
	9	1,43	0,75
	10	0,4	-0,29
	11	0,17	-0,29
	12	0,31	-0,05
	13	-0,16	0,53
	14	-0,51	0,34
	15	-0,62	0,25
	16	-0,29	0,13
	17	0,01	-0,26
	18	0,2	-0,16
	19	-0,48	0,95
	20	0,04	0,3
	Total N	20	20
Rechts	1	-0,32	-0,61
	2	0,4	0,13
	3	-0,83	0,32
	4	0,25	-0,66
	5	-0,05	-0,55
	6	-0,25	-0,17

	7	-0,18	0,13
	8	-0,31	0,14
	9	-0,1	-0,29
	10	-0,34	-0,32
	11	0,07	1,31
	12	-0,34	0,64
	13	0,31	-0,01
	14	0,42	0
	15	-0,62	0,14
	16	-0,67	-0,03
	Total N	16	16
Total	N	83	83

a. Limited to first 100 cases.

IAT-scores schaal +2 tot -2;(-) 0,15 Geringe voorkeur; (-)0,35 Gematigde voorkeur; (-)0,65 Sterke voorkeur

b.